

## SOVYET SONRASI DÖNEMDE HAZAR ÇEVRESİNDE YAŞANAN REKABET

### “COMPETITION IN THE CASPIAN REGION AFTER SOVIET PERIOD”

Dr. Mustafa GÖKÇE\*

#### Özet

Hazar Denizi çevresi petrol ve doğalgaz açısından zengin bir bölgedir. Seyyahların kayıtlarına göre bölgede petrolün varlığı 13. yüzyıldan beri bilinmektedir. Bu dönemde Hazar Denizi çevresinde elde edilen petrol, yakacak olarak kullanılmaktadır. Hazar petrollerinin önem kazanması ise 19. yüzyılın sonlarında olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hazar çevresi ve enerji kaynaklarının Sovyetlerin eline geçmesi ile bölge dünyaya kapalı hale geldi. Sovyetlerin çöküşüyle birlikte Hazar enerji kaynakları tekrar önem kazandı. Bölgedeki enerji kaynakları Ortadoğu petrollerine alternatif olarak görülmeye başladı.

Sovyet Rusya'nın çöküşü ile birlikte Hazar çevresinde yeni rekabetler yaşanmaya başlandı. Hazar Denizi'nde yer alan enerji kaynakları AB, ABD, Rusya Çin gibi küresel güçlerin hedefi haline geldi. Bu rekabette Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörler de yer aldılar. Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının büyük bir kısmına sahip olan Türk cumhuriyetleri ise bu kaynaklarla refaha ulaşmayı beklerken kendilerini küresel bir mücadelenin içinde buldular. Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, çevre sorunları ve enerji nakil hatlarının güzergâhı gibi ortaya çıkan sorunlar; Hazar'ın, kaderinin Türk cumhuriyetlerine bırakılmayacak kadar, önemli bir saha olduğunun göstergesi olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Hazar, küresel rekabet, enerji, Türk Cumhuriyetleri

#### Abstract

The Caspian Sea Region is rich for its oil and natural gas resources. According to the travelers records the Region has oil resources beginning from 13th century. Oil was used for heating at that time. At the end of 19th century oil began to gain importance. However, by the end of the World War I the Region was closed to the outer world. Upon collapse of the Soviets, the Caspian Region energy resources gained prominence again. The

---

\* Milli Eğitim Bakanlığı Tarih Öğretmeni, [gokce17@gmail.com](mailto:gokce17@gmail.com)

Region's energy reserves started to be seen as alternative to the Middle East's oil resources.

Upon collapse of the Soviet Russia, new competitions took place in the Caspian Region. The energy resources in the Caspian Region became targets of the global powers such as EU, USA and China. In this competition, local actors such as Turkey, Russia, and Iran took their place too. On the other hand, in the midst of their hope for prosperity, Turkish republics, that have the greatest portion of the energy resources of the sea, found themselves in a global competition. Problems such as legal status of the Caspian Sea, environmental issues, and the routes of energy transmission lines have demonstrated that fate of the Caspian Region is too important to be left to the Turkish republics.

**Key Words:** Caspian, global competition, energy, Turkish Republics.

## GİRİŞ

20. yüzyıl, Sanayi İnkılabı ile birlikte ekonomi ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler sonucunda, artan hammadde ihtiyaçlarını karşılamak isteyen büyük güçlerin mücadelelerine sahne oldu. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki büyük savaşta, enerji rekabetinin büyük etkisi oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise sıcak çatışmalardan çok Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletlerinin öncülüğündeki İki Kutuplu Dünya Düzeninde çeşitli alanlarda rekabetler yaşandı. Bu durum 1991 yılına kadar sürdü. Sovyet Rusya İmparatorluğunda yaşanan sorunların 1980'lerde iyice su yüzüne çıktı. Gorbacov'un yeniden yapılanma çabalarının başarısız olması; Aralık 1991'de Sovyetler Birliğinin resmen dağılması ile neticelendi. 21 Aralık 1991'de Almatı'da gerçekleştirilen zirve ile Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan başkanlarının imzasıyla Sovyetler Birliği'nden ayrılan bu cumhuriyetler Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında yeni bir oluşumu meydana getirdiler. 30 Aralık 1991'de Gorbacov'un istifası ile de Sovyetler Birliği tamamen son buldu.<sup>1</sup>

Sovyetlerin yıkılışı dünyayı birçok açıdan etkiledi. Bunların başında İki Kutuplu Dünya Düzeni'nin, dolayısıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi gelir. Ancak 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bu gelişme asrın başındaki rekabeti sona erdiremedi. Aksine hammadde elde etme yarışını tekrar canlandırdı. 1920'lerde

1 B. Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, 3. Baskı Ankara 2004, s.364 vd.; A.Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Çev. V. İmanov, İstanbul 2003, s.43; .A.Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Ankara 2006, s.35; O. Roy, *Yeni Orta Asya*, (çev. M. Moralı), İstanbul, 2000, s.7; A. Melville-T.Shakleina, *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts And Realities*, Central European University Press 2005, s.7.

Sovyet Rusya'nın Hazar Denizi'nin güneyi dışındaki toprakları ele geçirmesi ile birlikte dış dünyaya kapanan Hazar çevresi enerji kaynakları, Sovyetlerin dağılması ile birlikte tekrar büyük güçlerin ilgi alanına girdi. Böylelikle Soğuk Savaş'la bitti denilen rekabet aslında yeniden başladı.<sup>2</sup>

Hazar Denizi kaynakları, 20. yüzyılın sonunda hem yeni bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler hem de enerji ihtiyacı gittikçe artan büyük devletler için bir fırsat haline geldi. Ancak bu kaynakları kendi ülkelerinin çıkarları için kullanarak ekonomik refaha ulaşmayı hedefleyen Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi Türk cumhuriyetleri bunun bekledikleri kadar kolay olmadığını kısa bir süre içinde gördüler. Sovyet döneminde Hazar'ın kaynakları, cumhuriyetlerin ekonomisine önemli bir katkıda bulunmamış, Sovyet imparatorluğunun ihtiyaçları ve ekonomik politikaları çerçevesinde kullanılmıştı. Bağımsızlığın kazanılmasıyla Hazar'ın zenginliğini dünyaya ulaştırma konusunda hevesli olan bu üç Türk Cumhuriyeti, Batılı firmaları bölgede yatırım yapmaya ve enerji kaynaklarını çıkarmaya davet etti.<sup>3</sup>

20. yüzyılın sonunda yeni keşfedilmiş bir saha gibi dünyanın gündemine yerleşen Hazar petrolünün tarihi çok eski devirlere dayanmaktadır. Marco Polo 13. yüzyılda, Hazar çevresinde yağ gibi bir sıvının çıktığından ve bunun çevredeki memleketlere gemilerle veya develerle gönderildiğinden bahsetmektedir. Marco Polo'ya göre bu sıvı çok güzel yanmaktadır. Fakat tadı güzel değildir.<sup>4</sup> Seyyahın anlattıklarından anlaşıldığına göre Hazar, 13. yüzyılda dahi ticari açıdan önemli bir bölgedir. Bölgedeki kaynaklar, başka ülkelere ticaret yapılacak kadar zengindir. Petrolün varlığının yüzyıllardır bilinmesine rağmen, Azerbaycan ve Hazar çevresinde ilk petrol kuyusu 1846 yılında açıldı. Çok geçmeden Azerbaycan dünya petrolünün yarısından fazlasını üretir hale geldi. Azerbaycan, yapılan yatırımlarla 20. yüzyılın başında dünyanın bir numaralı petrol üreticisi oldu.<sup>5</sup>

Hammadde arayışlarının ön planda olduğu Birinci Dünya Savaşı döneminde Bakü petrolerine sahip olmak için büyük güçler çaba sarf ettiler. Gelişmiş ülkeler için petrol o kadar önemliydi ki Almanya, müttefiki olduğu Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hareket ederek önce Batum'u oradan da Osmanlı ordusundan önce Bakü'yü ele geçirmek için girişimde bulundu.<sup>6</sup> 20. yüzyılın başlarında Hazar petroleri için yaşanan rekabet Komünist Sovyet Rusya'nın bu sahayı işgal etmesiyle sonuçlandı. 70 yıl kadar Hazar'ın ve çevresindeki ülkelerin bütün kaynakları Moskova'nın sömürüsüne sahne oldu.

<sup>2</sup> Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev de Sovyetlerin dağılmasından sonra rekabetin sona ereceğine dair beklentilerin olduğunu Kritik On Yıl adlı eserde dile getirmiştir. Bkz. N. Nazarbayev, **Kritik On Yıl**, Çev. S. Arıkan- F. Arıkan, Ankara 2003, s.7. Ancak dönemin Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in üstü kapalı bir şekilde ABD'ye bir birimizin nüfuz alanına girmeyelim uyarısı durumun beklentilerin aksine olacağını göstermiştir. Bu konuda Bkz. **Türkiye Gazetesi**, 8 Ekim 1994.

<sup>3</sup> C. M.Croissant-M. P.Crossant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu", **Avrasya Etüdüleri**, Cilt3, Sayı 4, Ankara 1997, s.23; "Caspian Oil and Quicksand", **www.nytimes.com**, 04.08.1997.

<sup>4</sup> M. Polo, **Dünyanın Hikaye Edilişi**, Çev. I. Ergüden, İstanbul 2003, s.79.

<sup>5</sup> M. Y. Babayev, "Azerbaijan's Oil History", **Azerbaijan International**, (<http://www.azer.com/>), Summer 2002.

<sup>6</sup> R. Karadağ, **Petrol Fırtınası**, 5. Baskı, İstanbul 1991, s.168.

## **1. HAZAR ÇEVRESİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELERDE ETKİLİ OLAN BAZI SORUNLAR**

20. yüzyılın sonunda bağımsızlıklarını kazanan Hazar çevresindeki Türk cumhuriyetleri, Sovyet döneminin politikalarının ürünü olan ekonomik sıkıntılar, toprakları içersinde bulunan azınlıkların durumu, Rusya'ya bağımlı olmadan dünyaya açılabilme gibi sorunların çözüm yollarını ararken, bölge dışındaki devletler artan ihtiyaçlarını karşılamak için Hazar Denizi enerji kaynaklarından en çok payı nasıl alabiliriz telaşına düştüler. ABD'nin başı çektiği dünyanın enerji ihtiyacı gittikçe artan devletleri, bölgenin petrol ve doğalgaz kaynaklarını Basra Körfezi'ne alternatif olarak gördüler. Özellikle ABD, Basra Körfezi civarındaki istikrarsızlıklar ve OPEC ülkelerinin tekel oluşturma yolundaki uygulamaları nedeniyle Hazar petrollerini fırsat olarak görüyordu.

1991 sonrasında başta Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye ve İran gibi bölgede stratejik amaçları olan ülkeler arasında Hazar petrollerinden yararlanmak için bir yarış başladı. Böyle bir durumda doğal olarak ittifaklar ve ortak projeler de meydana geldi. Yaşanan nüfuz ve ekonomik çıkar mücadelelerini incelemeyen önce bunlarda etkili olan bazı sorunları ele almak gerekir. Hazar çevresi ülkelerini etkileyen ya da bölge politikalarına tesir eden temel sorunlar; terör, kaçakçılık, etnik çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar ve Hazar Denizi'nin statüsü sorunudur.

### **1.1. Etnik Çatışmalar**

Sovyet Rusya'nın çöküşünden sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin sınırları ve etnik yapıları, Komünist dönemin politikalarının bir ürünüdür. Başta Kafkasya'dakiler olmak üzere, eski Sovyet topraklarında kurulan birçok devlet bünyesinde çeşitli grupları barındırmaktadır. 20. yüzyılın sonunda bağımsızlıklarını elde eden devletlerin içinde bulunduğu bu karmaşık yapı, bölge istikrarını tehdit eden önemli bir unsurdur. Hazar çevresindeki devletlerin bu etnik yapısı bölgede etkili olmak isteyen devletler tarafından kullanılmaya müsaittir. Sovyetlerin çöküşünün üzerinden neredeyse 20 yıl geçmesine rağmen bu coğrafyada hâlâ çatışmaların yaşanmasında gruplar arasındaki anlaşmazlıklar kadar Hazar enerji kaynakları için yaşanan rekabet etkili olmaktadır. Hazar Denizi'nde bulunan enerji kaynaklarının dünyaya çıkış kapısı olması nedeniyle Kafkasya, çatışmaların en fazla yaşandığı alandır. Her ne kadar bölgedeki karışık etnik yapıya sahip devletler Komünist Rus yönetiminin politikalarının sonucu olsa da bugün Rusya Federasyonu da etnik sorunlarla uğraşmaktadır. Rusya'nın güneyinde yer alan Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler Moskova'nın otoritesi için önemli bir tehdittir. Çeçenistan örneğinde görüldüğü gibi Rusya Federasyonu'na bağlı olan bir bölge yıllardır çatışmalara sahne olmaktadır.<sup>7</sup> Çeçenistan sahasının Hazar Denizi'nden çıkarılan petrollerin aktarıldığı boru hatlarının güzergâhında ve önemli

<sup>7</sup> "Ethnic Conflicts in Russia Become Larger and Bloodier with Every Year", [www.pravda.ru](http://www.pravda.ru), 10.10.2007; D. Grammaticus, "Georgia's Forgotten Conflict", <http://news.bbc.co.uk/>, 03.07.2003.

zenginliklere sahip olması nedeniyle bölgedeki çatışmalar ayrı bir önem arz etmektedir. Çeçenistan'ın bağımsızlığını kazanması Rusya'nın bu enerji kaynaklarından yaralanamaması ve Kafkasya'nın kontrolünü kaybetmesi demektir. Ayrıca burada yaşanacak bir bağımsızlık hareketinin Kafkasya'daki ve hatta Sibirya'daki diğer özerk cumhuriyetlere sıçraması ihtimali de Rusya için önemli bir güvenlik sorunudur. Bu kritik durum Hazar çevresinde yaşanan rekabette Rusya için bir dezavantajdır.<sup>8</sup> Kafkaslardaki çatışmaların rakip güçler tarafından desteklenmesi Rusya'nın bölgede istikrarı korumasına engel olacaktır. Aynı şekilde Gürcistan'ın kuzeyinde Abhazya sorununun yaşanması, yine bu alanın boru hatları güzergâhında bulunması, Kafkasya'da yaşanan çatışmaların dış güçler tarafından desteklendiği görüşüne kanıt olarak sunulabilir ki, Gürcüler, ülkede yaşanan çatışmaların kaynağı olarak Rusya'yı göstermektedirler. Rusya ile Gürcistan arasındaki bu çekişme Güney ve Kuzey Osetya'da yaşanan sorunlarda da kendini göstermektedir<sup>9</sup>

Kafkasya'da iç sorunlarla uğraşan bir diğer devlet ise Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın topraklarının %20'sinin işgal altında olması ve Yukarı Karabağ sorunu Azerbaycan'da istikrarın sağlanması açısından olumsuz bir faktördür. Azerbaycan'ın tek etnik sorunu Yukarı Karabağ'daki Ermeniler değildir. Dolayısıyla Rusya gibi dış güçlerin Azerbaycan'da istikrarın sağlanmasını önleme politikalarının tek aracı da Ermeniler değildir. Lezgilerin yaşadıkları toprakların Azerbaycan'dan koparılıp Rusya'ya katılmasını isteyen Lezgi örgütü Sadval, ülkede çeşitli eylemler yapmıştır. Sadval bağımsız bir Lezgi Devleti kurmak amacıyla; 1990 yılında Rusya Federasyonu'nun desteğiyle Dağıstan'da kurulan bir örgüttür. Sadval, bugüne kadar Azerbaycan'da, Ermeniler dışında terör saldırısı düzenleyen tek örgüt olma özelliğini taşıyor. Örgütün militanları, Ermenistan ve Dağıstan'daki eğitim kamplarında, Rus ve Ermeni askerler tarafından eğitiliyor. Örgütün özellikle Azerbaycan'da Batı yanlısı ve Rusya'nın yörüngesine girmeyi reddeden Elçibey yönetimi zamanında faaliyete geçmesi, bu örgütün Rusya ve Ermenistan tarafından desteklendiğinin bir göstergesidir. Azerbaycan'da 3 Ekim 1993'de cumhurbaşkanlığına Haydar Aliyev'in seçilmesiyle Elçibey iktidardan uzaklaşmış ve bundan sonra Aliyev, BDT'ye katılmayı kabul ederek Rusya yanlısı adımlar atmıştır. Bunun üzerine Sadval'ın Moskova bürosu hemen kapatılmıştır.<sup>10</sup>

Hazar'ın doğusunda ise Kazakistan'ın nüfus yapısı bu ülke için bir tehdit oluşturabilecek niteliktedir. Ülkenin kuzeyindeki nüfusun önemli bir bölümünü Ruslar oluşturmaktadır. Şu an için Kazakistan'da ülke bütünlüğünü tehdit edecek bir iç çatışma yaşanmamış olsa da, özellikle milliyetçi Rus politikacıların bölgenin

<sup>8</sup> M. Specter, "Russian Forces Move Into Rebel Region " [www.nytimes.com](http://www.nytimes.com), 12.12.1994; U. Tavkul, **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya**, İstanbul 2002, s.95.

<sup>9</sup> Grammaticus, **a.g.m.**; "Gunfire Reported in South Ossetia-Georgia Conflict Zone", <http://en.rian.ru/world/20070630/68097710.html>, 30.06.2007; "Georgia and Russia - Doomed to Conflict", **RIA Novosti**, 20.08.2007; Specter, **a.g.m.**; Tavkul, **a.g.e.**, s.69,76,82.

<sup>10</sup> Yalçınkaya, **a.g.e.**, s.45; S. Talu, "Azerbaycan'da Siyaset, Menfaat Ve Terör Üçgeni", <http://www.turksam.org/tr>, 31.05.2007; M.Alpargu, "Güvenlik Boyutunda Türkiye Azerbaycan İlişkileri" **Stratejik Araştırmalar Dergisi** ,Sayı 3, Ankara, 2004, s.11-12.

nüfus yapısını söylemlerinde dile getirmeleri, bu nüfusun Rusya tarafından Kazakistan'a baskı aracı olarak kullanılabilmesinin göstergesidir. Bu durumu gören Kazakistan başkanı Nazarbayev de çoğu konuda Rusya ile ortak hareket etmektedir.

Hazar çevresinde yer alan ya da burada etkin olmak isteyen bölge devletlerinin neredeyse tamamının benzer sorunu etnik meselelerdir. Güneyde yer alan İran'ın nüfusunun beşte birinin Azerbaycan Türklerinden oluşması, ülke için önemli bir sorundur. ABD gibi uluslararası güçlerin bu durumu kullanma girişimleri, İran'ın ülke bütünlüğü açısından ciddi bir tehdittir. Ayrıca -şu anki Azerbaycan yöneticilerinin böyle bir politikası olmasa da- Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan'ın birleştirilmesi yönünde uygulanacak bir politika, İran'ı zor duruma düşürecektir.

Uzak Doğu'daki büyüyen güç Çin; ekonomik açıdan hızla büyümesine rağmen ülke içi istikrar açısından rahat değildir. Çin yönetimi için Doğu Türkistan'daki Türk ve Müslüman nüfus bir sorun oluşturmaktadır.

### **1.2. Terörizm ve Kaçakçılık**

Terörizm, 20. yüzyılın sonlarına doğru dünyanın en önemli sorunları arasında yerini aldı. Günümüzde devletler arasında yaşanan savaşlardan çok, terörizm hareketleri ülkeleri tehdit etmektedir. Uluslararası rekabetin yaşandığı birçok coğrafyada olduğu gibi Hazar çevresinde terör faaliyetleri bölge güvenliğini tehdit eden bir unsurdur. Özellikle Afganistan ve Pakistan'da yaşanan olaylar kuzeydeki Türk cumhuriyetlerini tehdit etmektedir. Hazar çevresinde Özbekistan ve Kırgızistan'dan Kafkasya'daki Çeçenistan ve Dağıstan'a kadar geniş bir sahada radikal İslam hareketleri faaliyet göstermektedir. İslami kökenli örgütler bu coğrafyadaki etnik çatışmalarda etkili olmaktadır. Kafkasya'daki olaylarda Vahabi veya El Kaide bağlantılı grupların yer alması bu duruma bir örnektir. Hazar çevresindeki ülkelerde terörizmle birlikte uyuşturucu ve silah gibi çeşitli kaçakçılık faaliyetleri yoğun olarak yaşanmaktadır.<sup>11</sup>

### **1.3. Siyasi İstikrarsızlık**

Hazar çevresindeki Türk cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını Sovyet döneminde iktidara gelen liderlerinin öncülüğünde kazandılar. Kazakistan başkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkmenistan başkanı Saparmurat Niyazov, komünist sistem içinde ülkelerinde lider olmuş kişilerken bağımsızlıktan sonra demokratikleşme hareketlerini yöneten kişiler konumuna geldiler. Ancak her iki ülkede de siyasal alanda meydana gelen gelişmeler

<sup>11</sup> O.Ditrych, "New Threats in Central Asia and the Caucasus and European Security", **Association for International Affairs**, (www.amo.cz), 11/2006, s.5; "Regions and Territories: Dagestan", [http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country\\_profiles/3659904.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/3659904.stm), 30.10.2007; S. Harrigan, "Moscow Again Plans Wider War in Dagestan", **www.cnn.com**, 19.08.1999; O. Sidorov, "Islamic Factor in Central Asia: Hypothetic or Real Danger?" **www.gazeta.kz**, 05.04.2006; G. Saidzimova, "Central Asia: Banned Islamic Group Hizb ut- Tahrir Continues to Gain Members", <http://www.rferl.org>, 10.08.2007.

liderlerin karakterleri ile şekillendi. Bu liderler ülkelerini demokratikleştirmekten çok öncelikle kendi iktidarlarını güçlendirmek ve korumak için düzenlemeler yaptılar. Nazarbayev bu yöndeki çalışmaları ülkenin özel koşullarına bağlamakta, henüz tam anlamıyla demokratik bir sisteme geçmek için gerekli alt yapının olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle otoriter bir yönetim anlayışının uygulanmasından yanadır. Niyazov ise ölümüne kadar devlet başkanlığı görevini sürdürürken, aldığı sert tedbirlerle iktidarını korumaya çalıştı. Ülkede gerçek anlamda bir muhalefet olmamasına rağmen 2002 yılında kendisine karşı gerçekleştirilen suikast girişiminden muhalifleri sorumlu tuttu. Liderlerin kişiliği çerçevesinde şekillenen yönetimlerde; Niyazov örneğinde olduğu gibi liderin ölümüyle belirsizlikler yaşanmaktadır. Niyazov'un Aralık 2006'da ölümü hem ülkede hem de uluslararası camiada endişeli bir bekleyişe neden olmuştur. Niyazov'un ölümünden sonra başkanlığa vekalet etmesi gereken Meclis Başkanı Ovezgeldi Atayev hakkında cezai soruşturma açılması, Gurbanguli Berdimuhammedov'a seçimlere kadar devlet başkanlığına vekaletin verilmesi bu endişelerde etkili olmuştur.<sup>12</sup> Ülkede meydana gelen bu gelişmeler Berdimuhammedov'u iktidara hazırlamıştır.

Hazar çevresinde yaşanan küresel rekabetin cumhuriyetlerin siyasi yapılarını etkilemesinin en belirgin örneği Azerbaycan'dır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan farklı olarak bağımsızlık sürecine mücadelelerle girmiştir. Ülke bağımsızlığını kazandığı sırada devlet başkanı Ayaz Muttalibov'du. 1992 yılında iktidara Ebulfez Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi geldi. Böylece Hazar'a kıyısı olan Türk cumhuriyetlerinden Sovyet döneminde iktidarda olmayıp sonradan yönetime gelen tek lider de Elçibey oldu. Elçibey'in Batı yanlısı ve Türkiye yanlısı politikaları Rusya'yı rahatsız etti. Hazar enerji kaynaklarını Rusya'nın tekeline kurtarma yolundaki en önemli proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi Elçibey döneminde şekillenmeye başladı. Bu yönde Batılı devletlerle anlaşmalar yapan Elçibey iktidarı bir darbe girişimi ile son buldu. Elçibey'e karşı gerçekleştirilen hareketin Batılı devletlerle görüşmelerden kısa bir süre sonra olması, bu olayda Rusya'nın parmağının olduğunun göstergesi olmuştur. Bu tezi destekleyen bir diğer gelişme ise Elçibey'in aksine Rusya ile dengeleri korumaya dikkat eden Haydar Aliyev'in de benzer bir girişimle karşı karşıya kalmasıdır. 1994 yılına kadar Rusya yanlısı politikalar izleyen Haydar Aliyev, özellikle Yukarı Karabağ sorununun çözümünde Moskova'dan beklediği desteği bulamayınca Batı'ya yöneldi. 1994 yılında imzalanan ve Asrın Anlaşması olarak adlandırılan anlaşma ile Hazar petrolünün uluslararası pazara ulaştırılması

<sup>12</sup> A. Bohr "A Failed Coup After All? November 2002", *Central Asia - Caucasus Analyst*, (<http://www.cacianalyst.org/>), June 18, 2003 ; S. Blank "Russia's Move In Central Asia", *Central Asia - Caucasus Analyst*, (<http://www.cacianalyst.org/>), 07 May 2003, ; M. Haslett "Central Asia's Rocky Democracy" <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/2148692.stm>, 24.07. 2002; "Türkmenistan Karışık", *Radikal*, 23.12.2006; S. Ogan, "Türkmenbaş'ının Ölümünden Sonra Türkmenistan", <http://www.turksam.org.tr> 21.12.2006.

konusunda önemli bir adım atan Aliyev, darbe girişimi ile karşı karşıya kaldı. Ancak iktidarını korumayı başardı.<sup>13</sup>

Hazar'a kıyısı olan cumhuriyetlerin yanı sıra enerji nakil hatlarının güzergâhında bulunan Türkistan'daki Özbekistan ve Kırgızistan ile Kafkasya'daki Gürcistan ve hatta Karadeniz kıyısındaki Ukrayna'da siyasi istikrarsızlıklar görülebilmektedir. Özellikle Ukrayna ve Gürcistan'da yaşanan devrimlerde Batı yanlısı liderler ile Rus yanlısı kişiler arasında çekişmeler olmuştur.<sup>14</sup> Yaşanan iç çatışma ve darbeler bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimini etkilemektedir. Bu durum sahip olunan önemli kaynaklara rağmen refah düzeyinin artmamasında etkili bir faktördür.

#### 1.4. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sorunu

Hazar enerji kaynaklarından yararlanma konusunda yaşanan rekabette kullanılan en önemli kozlardan biri Hazar Denizi'nin statüsü sorunudur. Özellikle Rusya'nın Hazar petrollerini başka devletlere kaptırmama ve yeni cumhuriyetlerin kendi nüfuz alanından çıkmasını engelleme düşüncesiyle hareketi sonucunda Hazar Denizi'nin statüsü bir sorun haline geldi. Rusya'nın yanına ABD tarafından dışlanan İran da eklenince denizin statüsü sorunu sahip olduğu kaynaklardan daha önemli bir hale geldi. Çünkü Rusya'nın Hazar kıyısında Türk cumhuriyetleri kadar zengin enerji kaynakları yoktur. Hazar'ın İran kıyısında ise kaynakların durumu belirsizdir. Ayrıca İran'ın şu an için Hazar enerji kaynaklarına ihtiyacı yoktur. Basra Körfezi alanı dünyanın en zengin petrol merkezleridir. Bu nedenle İran, Hazar Denizi'ne bölgede nüfuz sahibi olma düşüncesiyle bakmaktadır. Rusya ve İran'ın içinde bulunduğu bu durum denizin statüsünün belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra statüsü tartışılan Hazar Denizi ilk defa Çarlık Rusyası ve İran arasında yapılan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarında yer almıştır. Sovyetler dağılıncaya kadar da Hazar Denizi, İran ve Rusların kendi aralarında yaptığı anlaşmalar çerçevesinde kullanılıyordu. 1828 yılında yapılan Türkmençay anlaşmasının 8. maddesine göre Hazar Denizi'nde Rus ve İran ticaret gemileri serbestçe dolaşabilecek, ancak denizde sadece Rus savaş gemileri bulunabilecekti. Bu anlaşmaya göre denizdeki genel hâkimiyet Ruslara aitti.<sup>15</sup> Çarlık Rusyası döneminde gerçekleştirilen bu anlaşmalar 1921'e kadar geçerli oldu. 1921 yılında İran ile Sovyetler arasında yapılan Dostluk Antlaşması ile daha önceki bütün anlaşmalar iptal edilerek İran'ın Hazar Denizindeki

<sup>13</sup> H.Peimani, **Regional Security and the Future of Central Asia**, London 1998, s.52; E. Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", **Avrasya Dosyası**, Cilt7, Sayı1, Ankara 2001, s.255; R. Beşiroğlu, "Bakü'de Darbe Girişimi" **Milliyet**, 5 Ekim 1994; M.N Özfatura "Azerbaycan'ı Rusya Karıştırıyor" **Türkiye Gazetesi**, 8 Ekim 1994; S. Kohen " Azeri Krizi ve Türkiye" **Milliyet**, 7 Ekim 1994.

<sup>14</sup> Ditych, **a.g.m.**, s.5; Sidorov, **a.g.m.**; C. J. Chivers "Seeking a Path in Democracy's Dead End", **www.nytimes.com**, 03.02.2008.

<sup>15</sup> K. Mehdiyoun, "Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea", **The American Journal of International Law**, Vol. 94, No.1, Jan. 2000, s.180-181; "Türkmençay Müqavilesi", [http://www.azerbaijan.az/arj\\_opener.html](http://www.azerbaijan.az/arj_opener.html), 12.06.2007.

denizcilik hakları yeniden düzenlendi. Sovyetler ile İran arasında 1935 ve 25 Mart 1940 tarihlerinde Hazar Denizi'ndeki denizcilik ve ticaret faaliyetleri ile ilgili iki anlaşma daha yapıldı. 1940 yılında imzalanan anlaşma denizin statüsü ile ilgili konulara referans kaynağı oluşturmaktadır. Bu anlaşmada kullanılan "Sovyet-İran Denizi" tabiri önemli bir referans kaynağıdır. 1954 yılında İran ile SSCB arasındaki kara sınırını belirleyen anlaşma imzalandı. Ancak denizle ilgili bir sınırlandırma yapılmadı.<sup>16</sup>

Sovyetler Birliği, Hazar'ı kapalı deniz olarak tanımlamıştır. Ancak bu tanımlama deniz üzerindeki askeri ve ticari faaliyetleri kontrolü kolaylaştırmak amacıyla yapılan bir tanımlamadır. Çünkü Sovyet hukukçuları Karadeniz ve Baltık Denizini de aynı şekilde tanımlıyorlardı. Bu tanımlamalar açık denizlerle ilgili Cenova Sözleşmesi'ne karşı Sovyetlerin aldığı bir tedbirdir.<sup>17</sup>

Sovyetler Birliği, İran ile yaptığı anlaşmalardan sonra 1949 yılından itibaren Hazar'ın Azerbaycan kıyılarında hidrokarbon kaynaklarının kullanımı için yoğun çalışmalar yaptı. Bu yoğun çalışmalar Sovyetler 1960'larda Sibiry petrollerine yönelinceye kadar devam etti. İran ise Sovyetlerin bu çalışmalarına bir tepki göstermeyerek 1940 yılında yapılan anlaşmaya uygun olarak ortak deniz mantığına uymaya çalıştı.<sup>18</sup> Rusların 19. yüzyılda elde ettiği Hazar hâkimiyeti bu dönemde de devam etti. Hazar Denizi yaklaşık iki asır ağırlıklı olarak Rusların hakimiyetinde olmakla birlikte İran ile Ruslar arasında paylaşılan bir deniz olarak kaldı. Sovyetlerin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarına kavuşan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan da denize kıyısı olan devletler halinde geldi. Böylece Hazar'da pay sahibi devlet sayısı beşe çıktı.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yeni kurulan devletler kendi sorunları ile uğraştıkları için 1994 yılına kadar Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili bir sorun yaşanmadı. 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan'ın Çırac, Güneşli petrollerinin çıkarılması ile ilgili anlaşma yapmasından sonra Rusya, Hazar Denizi'nin statüsü sorununu gündeme getirdi. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çerişev, Azerbaycan'ın Hazar petrolleri ile ilgili yaptığı anlaşma üzerine petrollerin denize kıyısı olan ülkeler tarafından ortaklaşa paylaşılması gerektiğini belirtti. Azerbaycan'ı hırsızlıkla suçladı.<sup>19</sup> Rusya aynı tarihte BM'ye başvurarak BM Genel Kurulu'nun kış oturumunda Hazar'ın hukuki rejimi sorununun gündemine alınmasını istedi.<sup>20</sup> Bu tarihten itibaren Hazar Denizi'nin statüsü sorunu uluslararası bir sorun olarak gündeme geldi.

Rusya, hem uluslararası hukuk ve hem de çevresel kaygılarını öne sürerek Hazar'ın ortak mülkiyetini ve kullanımını savunurken, aslında eski SSCB

<sup>16</sup> Mehdiyoun, **a.g.m.**, s.180-181; Yalçinkaya, **a.g.e.**, s.225; G. Nugman, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", **Avrasya Etüdüleri**, Sayı 13, Ankara 1998, s.81.

<sup>17</sup> Mehdiyoun, **a.g.m.**, s.181.

<sup>18</sup> Mehdiyoun, **a.g.m.**, s.181-182; Nugman, **a.g.m.**, s.80.

<sup>19</sup> C.Başlamış, "Çerişev'den Bakü'ye Hırsızlık Suçlaması" **Milliyet**, 5 Ekim 1994 ; T. Qaffarov, **Azerbaycan Respublikası**, Bakı 2001; s. 212-213.

<sup>20</sup> Nugman, **a.g.m.**, s.81

sınırlarındaki nüfuzunu korumayı ve stratejik üstünlüğünü kaybetmemeyi hesaplamıştır. Moskova'nın ulaşmak istediği diğer bir amaç ise, Hazar'ı hukuken belirsiz bir konumda tutarak, kendi aleyhine olarak değerlendirdiği Batı yatırımının bölgeye girişini engellemek ve bölgenin enerji üretim ve dağıtım tekeli Rus şirketleri vasıtası ile kendi elinde tutmak olmuştur.<sup>21</sup>

Hazar'ın statüsü konusunda devletlerin farklı görüşleri vardır. Uluslararası anlaşmaya imza atarak statü sorunun gündeme gelmesine neden olan Azerbaycan Hazar'ın bir deniz olduğu ve uluslararası kurallara göre sınırların belirlenmesi gerektiği görüşündedir. Azerbaycan, Sovyetler ile İran arasında yapılan anlaşmaların sadece denizcilik, balıkçılık gibi konuları belirlediği için denizin sahip olduğu enerji kaynaklarının kullanımı ile ilgili bu anlaşmaların kullanılamayacağını savunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan, Sovyet yönetiminin Hazar Denizini 1970'te Sovyet ve İran denizi olmak üzere bir sınırla ikiye böldüğünü Sovyet kısmının ise Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Rusya arasında bölündüğü belirtmektedir. Azerbaycan, denizin kendi payına düşen kısmında istediği gibi kullanım hakkına sahip olduğunu savunmaktadır.<sup>22</sup>

Hazar'ın statüsü tartışmalarını gündeme getiren Rusya'nın Hazar Denizi konusundaki ilk önemli tepkisi 1994 yılında gerçekleşti. Azerbaycan, nisan ayında batılı şirketlerle 8 milyar dolarlık petrol anlaşması yapmak için görüşürken, Rusya, İngiltere'nin Moskova elçiliğine bir nota gönderdi. Notada yapılan anlaşmaların tanınmayacağı belirtiliyordu. Rusya Dışişleri bakanlığı aynı yılın sonuna doğru BM Genel Sekreterliğine sunduğu mektupta da Hazar Denizi'nin statüsünün korunması için çaba sarf ettiğini, bunun aksine yapılacak davranış ve uluslararası anlaşmaları kabullenmeyeceğini tehditkâr ifadelerle bildiriyordu. Rusya bu mektupta Hazar'ın kapalı bir su bölgesi olduğunu ve açık denizlerle ilgili uluslararası hukukun burada uygulanamayacağını bu nedenle de 1921, 1940 antlaşmalarının yürürlükte olduğunu bildiriyordu. Ayrıca Rusya, yeni çıkan cumhuriyetlerin Sovyetlerin devamı olduğunu dolayısıyla onların da 1921-1940 anlaşmalarına tabi olduğu görüşünü savunuyordu. BDT'nin kuruluşu sırasında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da Almatı Deklarasyonu'na imza atmış olması nedeniyle Rusya, Sovyet döneminde Hazar ile yapılan anlaşmaların bu devletler için de geçerli olduğunu ileri sürmektedir.

Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak başlangıçta iki görüş öne çıkmıştı. Birincisi İran, Rusya ve Türkmenistan'ın savunduğu denizin 5 ülkenin ortak malı olduğu fikridir. Diğeri de Azerbaycan'ın ve kısmen Kazakistan'ın savunduğu denizin milli sektörlere bölünmesi fikri idi. Her iki tarafın da kendisine göre hukuksal dayanakları vardı. Azerbaycan ve Kazakistan'ın uygulanmasını istediği 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinde kapalı denizlerle ilgili de

<sup>21</sup> G. G. Kona, "Kafkasya Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler: Bölgesel ve Global Aktörlerin Bölgeye Etkisi", [www.turksam.org](http://www.turksam.org), 26.11.2007.

<sup>22</sup> Mehdiyoun, a.g.m., s.183-184; "Xəzərin Hüquqi Statusu Anlaşımının Meydana Gəlməsi" [http://www.azerbaijan.az/\\_World\\_Community/\\_CaspianStatus/\\_caspiantatus\\_a.html](http://www.azerbaijan.az/_World_Community/_CaspianStatus/_caspiantatus_a.html), 24.06.2007.

madde yer almaktadır. Bu nedenle Hazar'ın kapalı olması deniz olmasını engellemez.<sup>23</sup> 1982 sözleşmesine göre yarı-kapalı veya kapalı deniz "iki veya daha çok devletle çevrilen ve bir okyanusa çıkışı olan veya esas olarak devletlerin kara sularından ibaret olan bir göl, körfezdir." Denizi gölden açık denizlere çıkış, tuzluluk, hacim, yaş, kıta sahanlığı gibi çeşitli özellikler ayırır. Hazar göldür diyenler deniz olmanın temel özelliğinin açık denizlere çıkış olduğunu oysa Hazar'ın bu tür bir çıkışa sahip olmadığını belirtiyorlar. Diğerleri de Hazar'ın geleneksel ismini, hacmini ve tuzluluğunu gösteriyorlar. Ayrıca Hazar'ın Volga-Baltık Deniz Kanalı yolu ile Baltık Denizi'ne bağlandığını, 1982 sözleşmesinin çıkış yolunun nehir veya kanal olacağı yönünde bir ifade içermediğini ifade ediyorlar. Karşı görüş ise nehirlerin ve yapay kanalların uluslararası hukuk konusu olmadığını ve kapalı su havzalarını denizlere dönüştürmediklerini belirtmektedir.<sup>24</sup>

Günümüzde Hazar'ın hukuki statüsü 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmelerle çözülebilir. 1982 sözleşmesine göre Hazar bir göl, deniz, yarı kapalı veya kapalı deniz olarak tanımlanabilir. Bir göl veya deniz olarak tanımlanma her şeyden önce Hazar'ın zengin petrol ve gaz rezervlerinin sahiplerini belirleyeceğinden önemlidir. Hazar bir deniz, yarı-deniz veya kapalı bir deniz olarak tanımlanırsa 1982 Sözleşmesi uygulanabilir. Sözleşme uygulandığı zaman deniz karasularına, bitişik bölgelere, münhasır ekonomi bölgelerine ve kıta sahanlığına her bir kıyı devletinin kendi bölgesindeki doğal kaynaklarını işleme hakkıyla beraber bölünebilir. Bu durumda Hazar Denizi'nin bütünü beş ulusal sektöre ayrılabilir.<sup>25</sup>

Hazar, eğer bir göl olarak tanımlanırsa uluslararası sınır gölü statüsü kazanır. O zaman 1982 Sözleşmesi'nin yetki alanına girmez. Sınır gölleri için kabul edilmiş uluslararası hudut belirleme yöntemi yoktur. Bu durumda hukuka örnekler kaynaklık edecektir. Sınır gölleri bütün kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattı üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünebilir. Sonra da devletlerin sınırları göl üzerindeki sınır çizgisi boyunca devletlerin topraklarına ilgili bölümlerin eklenmesiyle geçer. Devletlerin bu bölgeler üzerindeki doğal kaynakları çıkarma hakları sınır çizgisine kadar olan göl sularını kapsamaktadır. Sınır gölünün bu tür bölünmesi ABD ve Kanada arasında Büyük Göllerle, Fransa ve İsviçre arasında Geneva Gölü'yle gerçekleşmiştir. Sınır göllerinin hudutlarını belirlenmesiyle ilgili nadir kullanılan bir diğer yöntem her bir kıyı devletinin 12 millik kara sularına sahip olması ve gölün geri kalanının ortak kullanıma açık olmasıdır. Buna tek örnek Bolivya ve Peru arasında Titicaca Gölü'nün paylaşımıdır.<sup>26</sup>

<sup>23</sup> Croissant, **a.g.m.**, s.27.

<sup>24</sup> Sözleşmenin 122. maddesinde; "...diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan..." ifadesi yer almaktadır. Bkz. **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (www.un.org)**; Nugman, **a.g.m.**, s.82-84

<sup>25</sup> Nugman, **a.g.m.**, s.82; Croissant, **a.g.m.**, s.27; H. Cabbarlı, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", <http://www.azsam.org>, 12.05.2006.

<sup>26</sup> Nugman,**a.g.m.**, s.83; Cabbarlı, **a.g.m.**

Hazar Denizi'nin statüsünü belirlemek üzere denize kıyısı olan ülkeler tarafından oluşturulan komisyon, 2004 yılına kadar 15 defa toplanmıştır. Her toplantı kıyıdaş ülkelerden birinin başkentinde gerçekleştirilmektedir. Son olarak 26–27 Ekim 2004'te Moskova'da toplandılar. 2002 yılında ise başkanlar düzeyinde Aşkabat'ta bir toplantı yapıldı. Bu toplantıdan sonra başkanlar düzeyinde bir sonraki toplantının Tahran'da yapılması kararlaştırılmıştı. 20–22 Haziran 2007 tarihleri arasında bu zirvenin alt yapısını oluşturmak üzere toplanan dış işleri bakanları olumlu bir sonuç elde edemediler. 16 Ekim 2007'de başkanlar düzeyinde gerçekleştirilen zirvede, öncekilerde olduğu gibi statü konusunda somut bir sonuç elde edilemedi. Vladimir Putin burada yaptığı konuşmada denizi bölmek yerine, Hazar'a kıyısı olan ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiğini vurguladı. Ancak deniz tabanının sınırlarının belirlenmesi ve maden kaynaklarının kullanılması konusunda anlaşma yapmak için de Hazar'ın statüsünün belirlenmesinin beklenmesine gerek olmadığını vurguladı. Hatta Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya'nın denizin kuzeyi için yaptığı bu tip anlaşmaların güneyde de gerçekleştirilerek bir bütünlük sağlanabileceğini vurguladı.<sup>27</sup>

Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili sorunlar dışında gündeme getirilen başka bir sorun da çevre sorunudur. Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesine karşı çıkarken sunduğu gerekçelerden birisi de bu bölünme gerçekleşirse denizin zarar göreceği görüşüdür. Moskova Hazar Denizi'nin korunması gereken çok hassas eşsiz bir ekosisteme sahip olduğunu iddia etmekte ve eğer Hazar sektörüne bölünecek olursa bunun neden olacağı zararlı çevresel kirlenmeden korunması gereken bir balıkçılık sanayisinin varlığını gündeme getirmektedir. Rusya'nın çevreyi korumak için ortaya çıkan bu yeni arzusu bugün için ironik gözükmektedir. Çünkü Sovyet dönemi boyunca Moskova'nın korumasında Hazar Denizi dünyadaki çevre açısından en tehlikeli bölgelerinden birisi olmuştur. Azerbaycanlı bilim adamlarına göre Bakü ve Sumgait'i içeren Apşeron Yarımadası ve Hazar Denizi şiddetli hava ve su kirlenmesi nedeniyle ekolojik açıdan dünyanın en harap bölgesidir.<sup>28</sup> Hazar sadece petrol açısından değil havyar üretimi açısından da dünyanın en önemli üretim merkezlerinden birisidir. Hazar denizinde yaşayan mersin balığının yumurtalarından üretilen havyar en değerli olanıdır. Hazar'da meydana gelen kirlenmeler bu balığın ve diğer canlıların neslinin tükenmesine neden olmaktadır. Rusya ortak kullanımla denizin kirlenmesinin önlenebileceğini iddia etmişti. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi denizin kirlenmesinin temel sebebi Sovyet dönemi uygulamalarıdır. O dönemde çözülmeyen sorunların günümüzde sadece denizin ortak kullanımının kabulüyle çözülmesi düşünülemez.

Hazar'ın statüsü sorununun, denizde sahip oldukları kaynaklar Türk cumhuriyetlerinin sahasındaki kadar zengin olmayan Rusya ve İran tarafından bir koz olarak kullanılmaya devam edeceği aşikârdır. Dolayısıyla statü sorununun

<sup>27</sup> F. Ertan, "Yine Sonuç Yok", *Zaman Gazetesi*, 06.07.2007; "Caspian States to Hold Summit", *Tehran Times*, 07.07.2007; "Speech at the Opening of the Second Caspian Summit", <http://www.kremlin.ru>, 16.10.2007

<sup>28</sup> Croissants, *a.g.m.*, s.30-31; Nugman, *a.g.m.*, s.85

çözümü uluslararası hukuktan çok, bölgede enerji kaynaklarının işletilmesi ve transferi konusundaki yatırımlara bağlı olmaya devam edecektir.

## 2. HAZAR ÇEVRESİNDE NÜFUZ MÜCADELESİ VEREN KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLER

Hazar çevresinde etkili olmak isteyen güçler yukarıda bahsedilen sorunları çeşitli şekillerde kullanmaktadır. Her ne kadar Soğuk Savaş sona erse de yeni dönemde iki kutuplu dünya düzeninin etkileri görülmektedir. Bir yanda ABD, Türkiye ve Avrupa ülkeleri yer alırken diğer tarafta Rusya, Çin ve ABD tarafından dışlanan İran bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Hindistan ve Japonya gibi ülkeler de Hazar enerji kaynaklarından yararlanmak için projeler geliştirmektedir.

Küresel ölçekte ABD ve Rusya arasındaki süre gelen rekabet Rusya'nın kendine yeni ittifaklar aramasıyla yeniden canlanmaya başlamıştır. Son olarak Rusya ve Çin'in içinde yer aldığı Şanghay İşbirliği Örgütü başlangıçta ekonomik temelli gibi görünse de son zamanlarda yapılan savunma ve terörle ilgili anlaşmalar bu örgütün siyasi bir yapıya kavuşma ihtimalini de gündeme getirmiştir. Ayrıca Rusya, ABD karşıtı bir başka ülke olan İran ile de özellikle nükleer enerji ve benzeri konularda işbirliği yapma eğilimindedir. Bu da göstermektedir ki 2 kutuplu dünya düzeninin mağlup tarafı olarak görülen Rusya, mücadeleye yeniden başlamak ve bölgedeki nüfuzunu korumak için çok yönlü politikalar uygulamaktadır.<sup>29</sup> Batılı ülkeler ise 11 Eylül olaylarından sonra Hazar çevresi ile daha fazla ilgilenmeye başladı. Basra Körfezi kaynakları sorunlu hale gelince Hazar çevresi gelişmiş ülkeler için daha da çekici hale geldi.<sup>30</sup>

### ABD:

ABD'nin Hazar Havzası'na olan ilgisi üç kelime ile özetlenmektedir. Bunlar enerji, demokrasi ve güvenlidir.<sup>31</sup> ABD, Afganistan ve Irak'a düzenlediği harekâtların gerekçesi olarak güvenlik ve demokrasiyi ön plana çıkarmaktadır. Aslında ABD'nin bu hamlelerinin temelinde tükenmekte olan petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını elde tutma ve yönetmek düşüncesi yer almaktadır. 19. yüzyılın sonlarında İngiltere ve Rusya arasında yaşanan sömürge rekabetinin bir benzeri günümüzde yaşanmaktadır. Bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde anti demokratik hareketler ve terörist faaliyetler görülmesine rağmen ABD'nin operasyon düzenlediği bölgelerin petrol ve doğalgaz kaynakları açısından en zengin bölgeler olması ABD'nin asıl amacının enerji kaynaklarının kontrolünü elde etmek olduğunun bir kanıtıdır.<sup>32</sup>

<sup>29</sup> Rusya'nın bölge ile ilgili olması gereken yaklaşımlarını siyasetçi ve jeopolitik uzmanı olan A. Dugin eserinde ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Bkz. Dugin, *a.g.e.*, s.74.

<sup>30</sup> M.B. Olcott, *Kazakhstan*, Washington D.C., 2002, s.3; S. Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara 1999, s.88-89; M.B. Olcott, *Central Asia's New States*, Washington D.C. 2005, s.7.

<sup>31</sup> A. Cohen, "Advancing American Interest in Central Asia", <http://www.heritage.org>, 17. 01. 2007.

<sup>32</sup> Amerika'nın enerji güvenliği ile ilgili stratejilerinde Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. 2002 yılında yayınlanan milli güvenlik stratejisi raporunda bu durum belirtilmiştir. Raporunda Orta

Amerika'nın enerji güvenliği ile ilgili stratejilerinde Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. 2002 yılında yayınlanan milli güvenlik stratejisi raporunda bu durum belirtilmiştir. Raporunda Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının işletilmesi ve güvenliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca raporun güvenlik ve işbirliği ile ilgili bölümünde Amerika'nın Asya'da etkin bir rol oynamasında Pakistan ve Hindistan ile olan ilişkilerin geliştirilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Bu da ABD'nin kuzeydeki Rusya'nın hamlelerine karşı bölgenin güneyindeki alternatifleri elde tutma girişimi olarak görülebilir.<sup>33</sup> 2006 yılında yayınlanan ABD ulusal güvenlik stratejisinde Afganistan'dan bahsedilirken bölgenin yüzyıllardır Orta Asya ve Güney Asya arasında bir köprü olduğu belirtilmektedir. 2002 ve 2006'da yayınlanan raporlarda Orta ve Güney Asya'nın ABD için stratejik önemi vurgulanarak Pakistan, Hindistan ve Orta Asya cumhuriyetlerinde demokratikleşmenin desteklenerek bu ülkelerle işbirliğinin önemine değinilmektedir. Orta Asya'da yer alan beş ülkenin ise Amerikan dış politikası için gün geçtikçe daha fazla önem arz ettiği, bu ülkelerdeki demokratikleşme ve serbest pazar ekonomisine geçme hareketlerinin desteklenmesinin ve enerji çeşitliliği açısından bölgenin önemi raporlarda vurgulanmaktadır. Ayrıca terörizmle mücadele konusunda bu cumhuriyetlerle işbirliğinin önemi raporlarda yer almaktadır.<sup>34</sup> Raporlar göstermektedir ki ABD, Hazar Havzasının güneyini kontrol altına alarak boru hatları konusunda alternatifler oluşturmaktadır. 2006 raporunda belirtildiği gibi Afganistan bu projelerde köprü vazifesi görecektir.

ABD, Afganistan'a dolayısıyla Hazar'ın güneyine yerleşerek bölgedeki enerji kaynaklarının nakli konusundaki alternatiflerden birisini kontrol altına almıştır. Özellikle Türkmenistan'daki doğalgaz kaynaklarının Afganistan ve Pakistan üzerinden geçecek bir hat ile uluslararası pazara ulaştırılması yolundaki projeler göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin bölgeye yerleşmesinin stratejik açıdan önemi anlaşılacaktır. ABD askeri olarak Afganistan'ı kontrol ederken Pakistan yönetimi ile de işbirliği içersindedir. Ayrıca güney hatları konusunda gündeme gelen ülkelerden birisi olan Hindistan ile de bu yönde ilişkilerini geliştirmek istemektedir.<sup>35</sup> ABD'nin İran'a nükleer silah konusunda baskı yapmasına rağmen Hindistan'daki nükleer çalışmalara tepki vermemesinin arkasında ABD'nin enerji hatları konusunda alternatif oluşturma politikası yatmaktadır.<sup>36</sup> Afganistan ve Pakistan'da meydana gelen terör olayları nedeniyle istikrarın sağlanamaması Hindistan'ın ABD için önemini daha da arttırmaktadır. Bu iki ülkede İslami kökenli terör örgütleri etkili olurken Hindistan'ın bu açıdan

Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının işletilmesi ve güvenliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca raporun güvenlik ve işbirliği ile ilgili bölümünde de Amerika'nın Asya'da etkin bir rol oynamasında Pakistan ve Hindistan ile olan ilişkilerin geliştirilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Bu da kuzeydeki Rusya'nın hamlelerine karşı bölgenin güneyindeki alternatifleri elde tutma girişimi olarak görülebilir. Bkz. **The National Security Strategy of the United State of America**, White House 2002, s. 15-20.

<sup>33</sup> Bkz. **The National Security Strategy of the United State of America**, White House 2002, s. 15-20.

<sup>34</sup> **The National Security Strategy of the United State of America**, White House 2006, s. 39 vd.

<sup>35</sup> İ. Karagül, "Amerika-Rusya-Hindistan İttifakı ve Pakistan'ın Kaderi", **Yeni Şafak**, 25.04.2002.

<sup>36</sup> Y. Eralp, "Amerika'nın Hindistan'a Rüşveti", **Tercüman**, 27.07.2005.

daha sakin bir ülke olması da ABD için ittifak arayışlarında tercih nedeni olmaktadır. Ayrıca Hindistan ile işbirliği sağlanması Uzak Doğu'daki rakip Çin'e karşı ciddi bir avantaj sağlayacaktır.<sup>37</sup>

ABD'nin Hazar enerji kaynaklarını kontrol etmek için gerçekleştirdiği eylemlerin bir odak noktası da Kafkasya'dır. Hazar enerji kaynaklarının nakil güzergâhında yer alan Kafkasya; açılan boru hatları ile stratejik açıdan daha da önem kazanmıştır. Azerbaycan petrolünün dünyaya açılması konusunda kilit nokta görevi gören Gürcistan, bölgedeki ABD'nin önem verdiği ülkelerdendir. Gürcistan, enerji kaynakları üzerinde Rusya ile ABD'nin nüfuz mücadelelerinin görüldüğü bir ülkedir. ABD, bölgedeki askeri üslerini Rusya Federasyonu, Çin ya da İran üzerinden destekleyememektedir. Pentagon'un başlıca ulaşım koridorunu Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ile Pakistan - Afganistan hattı oluşturmaktadır. Washington, Gürcistan'a bağımsızlığını kazandığı günden bu yana yaklaşık bir milyar dolarlık yardım yaptı. 11 Eylül saldırılarının ardından El Kaide Örgütü ile bağlantılı oldukları ileri sürülen Pankisi vadisindeki militanlar ile mücadele gerekçesiyle ABD, Gürcistan'a 200 dolayında asker gönderdi. Vadi, 1994'te başlayan Çeçen Savaşı'ndan bu yana Rusya ve Gürcistan'ın gündeminde yer almaktadır. Burası Ruslardan kaçan Çeçen mültecilerin sığındığı yer olmasının yanı sıra çeşitli kaçakçılık faaliyetlerine ve örgütlere yataklık yapmaktadır. Ruslar, Gürcüleri Çeçen militanların burada barınmasına izin vermekle suçlamaktadırlar. Bu nedenle Rusya ile Gürcistan arasında çeşitli dönemlerde gerilimler yaşanmıştır. ABD'nin Gürcistan'a asker göndermesi öncelikle Rusya'nın Pankisi Vadisi'ne yönelik olası operasyonunu engellemeye yönelik bir harekât olarak görülebilir. Enerji güvenliğini ön planda tutan ABD bu hamlesi ile Rusya'nın Pankisi'yi bahane ederek Gürcistan civarına yerleşmesini önlemeye yönelik bir adım atmış oldu. ABD, Kafkasya'da Gürcistan'ı kontrol altında tutup, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesi için çalışırken, Türkiye'yi de bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi yönünde teşvik etmektedir<sup>38</sup>

ABD'nin Hazar enerji kaynakları konusunda en somut başarısı da Gürcistan'dan geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'dır. Rusya'nın kontrolü dışında Hazar petrolünü uluslararası pazara ulaştırılması konusunda gerçekleştirilen en önemli proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı 2005 yılında faaliyete geçti. Bunun yanı sıra Bakü-Supsa Hattı ile de petrol naklinin gerçekleşmesi Kafkasya'nın stratejik önemini arttırmaktadır. Bu hatların Rusya'nın kontrolü dışındaki bölgelerden geçmesine rağmen Karabağ, Abhazya, Çeçenistan

<sup>37</sup> Karagül, a.g.m.; S.P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Çev. M. Turhan, Y.Z. C. Soydemir, İstanbul 2006, s.170.

<sup>38</sup> Kona, a.g.m.; Sidorov, a.g.m.; F. Ertan, "Pankisi Vadisi", **Zaman Gazetesi**, 01.03.2002; "Pankisi Krizi Tırmanıyor", **Radikal**, 04.08.2002; "ABD, Moskova-Tiflis Geriliminden Endişe Ediyor", **Zaman Gazetesi**, 25.08.2002; R. Morningstar "The New Great Game", [www.spiegel.de/international/0,1518,469857,00.html](http://www.spiegel.de/international/0,1518,469857,00.html), 05.03.2007; "Gözler Kafkasya'da", **Cumhuriyet**, 04.02.1995.

gibi çatışmaların yaşandığı bir coğrafyada bulunması boru hatlarının güvenliği konusunda riskler oluşturmaktadır.<sup>39</sup>

### Türkiye:

Türkiye, devletimizin kurucusu Yüce Atatürk'ün 1930'larda dile getirdiği Sovyetlerin bir gün yıkılacağı ve bu duruma hazır olunması gerektiği yönündeki ön görüşüne rağmen, Sovyetlerin yıkılışına en hazırlıksız yakalanan ülkeler arasında yer aldı. Hatta o dönemde Sovyetlerin yıkılışının Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini kaybetmesine neden olacağı gibi birçok haber ve yazı çıktı. Bu haberlere göre İki Kutuplu Dünya Düzeni sona erdiği için NATO açısından Türkiye'nin de eski önemi kalmamıştı. Ancak bu fikri ileri sürenler 20. yüzyıldaki birçok savaşın nedeni olan enerji faktörünü göz ardı etmişlerdi. Daha doğrusu Hazar Denizi çevresindeki cumhuriyetlerin sahip oldukları petrol ve enerji kaynaklarının öneminden habersizlerdi. 19. Yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında bölgede yaşanan, Büyük Oyun olarak adlandırılan rekabetin tekrar başlayacağını düşünememişlerdi.

Türkiye, yeni bağımsızlıklarını elde eden Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke oldu. Bu dönemde devletin başında olan kişiler Türkiye'nin yeni dönemde elde ettiği fırsatları Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası deyimini kullanarak açıklıyorlardı. Dönemin devlet yöneticilerinin yeni cumhuriyetler ile işbirliği yapmak için hevesli olmalarına rağmen bölge hakkındaki bilgi yetersizliklerini gösteren bir söylem de "70 yıllık ayrılıktan sonra" söylemidir. Bu söylem, sanki Türk cumhuriyetleri ile Türkiye 70 yıl önce birliktelermiş gibi yansımaktadır. Ancak Türkistan ve Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali ve Türk dünyası arasındaki ayrılıklar 70 yıldan çok öncesine dayanmaktadır.<sup>40</sup> Ayrıca Türk dünyası arasında birlik sağlamak, söylenişi kadar kolay değildi. Öncelikle Türkiye'nin bölge hakkında bilgi sahibi olan yeterli elemanı yoktu. Türkiye'nin Türk dünyası politikasını oluşturacak yeterli uzmanları ya da kurumları mevcut değildi.<sup>41</sup> Bölge ile ilgili en önemli teşebbüslerden biri olan TİKA 1992 yılında kurulmuş ancak hala tam olarak kurumsallaşamamıştır. Buna rağmen Sovyet Rusya'nın çöküşünün ardından Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında önemli adımlar atılmıştı. Türk Dünyası zirveleri, ortak alfabe çalışmaları, televizyon

<sup>39</sup> N. Nassibli, "Azerabijan's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", *Perception*, Volume 4, Number 4, December 1999-February 2000, s.3; "Çeçenler Büyük Savaşa Hazırlanıyor" *Cumhuriyet Gazetesi*, 08.01.2000; "Caspian Sea Region: Regional Conflicts" [www.eia.doe.gov](http://www.eia.doe.gov), July 2002; "Milli Təhlükəsizlik Naziri Eldar Mahmudovun "Caspian Energy"-ə Verdiyi Müsahibə" [http://www.mns.gov.az/musahibe\\_8\\_az.html](http://www.mns.gov.az/musahibe_8_az.html), 12.05.2007

<sup>40</sup> Dönemin devlet yöneticilerinin bölge ile işbirliği yapmak için hevesli olmalarına rağmen bölge hakkındaki bilgi yetersizliklerini gösteren bir söylem de "70 yıllık ayrılıktan sonra" söylemidir. Bu söyleme göre sanki Türk cumhuriyetleri ile Türkiye 70 yıl önce birliktelermiş gibi yansımaktadır. Ancak Türkistan ve Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali ve Türk dünyası arasındaki ayrılıklar 70 yıldan çok öncesine dayanmaktadır. Bu konuda Bkz. A. Gündoğdu, "Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Arka Planı" *Yeni Türkiye*, Sayı 15, Ankara 1997, s. 295.

<sup>41</sup> E.Yaman, "Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası" *Avrasya Etüdleri*, Sayı 23, Ankara 2002, s.7; M. K. Öke, "Dış Türkler", *Türkiye Gazetesi*, 05.03.1990.

yayını, Kazakistan ve Kırgızistan'da açılan üniversiteler gibi olumlu gelişmeler sağlandı.<sup>42</sup> Ayrıca Türk cumhuriyetlerindeki görevlilerin Türkiye'de eğitimi ve bu cumhuriyetlerden gelen öğrencilere üniversite eğitimi sağlanması gibi karşılıklı ilişkileri geliştirecek olumlu girişimlerde bulunulmuştur. Ancak sistemli bir politikanın sürdürülememesi ve alt yapı yetersizlikleri nedeniyle bu çalışmalar yeteri kadar sonuç getirememiştir.

Türkiye'nin de ABD gibi Sovyet sonrası dönemde en önemli başarısı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi olmuştur. Elçibey'in fikir babalığını yaptığı proje, Haydar Aliyev döneminde 1994 yılında gerçekleştirilen Asrın Anlaşması'ndan itibaren uluslararası alanda çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Özellikle Rusya'nın bu hattın gerçekleşmemesi yönündeki çabalarına rağmen ABD başta olmak üzere Batı'nın desteği ile bu proje yürürlüğe konulmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı, Gürcistan gibi Türkiye için stratejik açıdan önemli avantajlarının yanı sıra çeşitli sorunları da gündeme getirmiştir. Projenin gerçekleşmesini istemeyen Rusya, hattın geçeceği bölgenin güvenli olmadığını ileri sürmüştür. PKK'nın hattın güvenliği açısından tehdit olduğunu iddia eden Rusya, Moskova'da bu örgütün büro açmasına izin vererek örgütü desteklemeyi ihmal etmemiştir.<sup>43</sup>

Rusya'nın bu hamlelerine karşı Türkiye; Azerbaycan ve Gürcistan ile enerji alanındaki işbirliğini güvenlik hususunda da geliştirme yönünde adımlar atmıştır. 2000 yılından itibaren Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında Kafkas Paktı oluşturulması gündeme gelmiştir. Vladimir Putin'in iktidara gelmesi ile birlikte bölge üzerinde daha etkin politika uygulayan Rusya'nın Çeçenistan'ı işgali üzerine; olayların Gürcistan'a da sıçramasını önlemek için Haydar Aliyev'in, Ankara ziyareti sırasında bir birlik oluşturulması fikri gündeme geldi. Haydar Aliyev'in Ankara ziyaretinden kısa bir süre sonra Gürcistan'a gezi düzenleyen Demirel'in bu ziyareti sırasında AGİT bünyesinde bir Kafkas Paktı oluşturulması fikri bütün dünyaya ilan edildi.<sup>44</sup> 2002 yılında ise Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan kendi aralarında terörizm, örgütlü suçlar ve diğer önemli suçlarla mücadele konusunda Trabzon'da bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmanın üçüncü bölümü ise Doğu-Batı Transkafkasya enerji koridorunun güvenliği ile ilgilidir.<sup>45</sup>

Sovyet sonrası dönemde meydana gelen enerji rekabetinde konumu nedeniyle önemli bir avantaja sahip olan Türkiye, bu durumu yeteri kadar

<sup>42</sup> 1992 yılında İstanbul'da Marmara Üniversitesi'nce düzenlenen "Alfabe Sempozyumu"nda kabul edilen 35 harfli ortak alfabe artık pek çok Türk devlet ve topluluğunda uygulamaya konmuştur. Bkz. Yaman, **a.g.m.**, s.8; S. Hunginton, **a.g.e.**, s.210; S. Gömeç, "Türkiye -Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1/1, Fall 2007, s.120 vd.

<sup>43</sup> Yalçinkaya, **a.g.e.**, s.231; D. Nissman, "Kürtler, Ruslar ve Boru Hattı", **Avrasya Etüdleri**, Cilt 2, Sayı1, Ankara 1995, s.34; Hunginton, **a.g.e.**, s.211.

<sup>44</sup> "Bakü Ceyhan'a Çeçen Gölgesi" **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.01. 2000; S. Demirtaş, "Demirel'den Kritik Ziyaret" **Cumhuriyet**, 14 Ocak 2000; S. Demirtaş, "Kafkas Paktı Kuruluyor" **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.01.2000.

<sup>45</sup> S. Demirtaş, **a.g.m.**; **Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Terörizm, Örgütlü Suçlar ve Diğer Önemli Suçlara İlişkin Anlaşma (www.mfa.gov.tr)**; Ayrıca 2003 yılında da bu üçlü arasında Doğu-Batı Enerji Koridorunun güvenliğinin sağlanması ile ilgili bir protokol imzalanmıştır.

değerlendirememiştir. Hazar enerji kaynaklarından Türkmenistan doğalgazının pazara ulaştırılması konusunda iki alternatif proje üretildi. Bunlar Hazar Denizi'nin altından ya da İran üzerinden geçen ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşacak olan hatlardır. AB'nin önemli alternatif olarak gördüğü Nabucco projesi de bu hatlara göre planlanmış bir projedir. Ancak sistemli bir enerji politikasına sahip olmayan Türkiye, Rusya ile yaptığı doğalgaz anlaşmaları ile bu projenin gerçekleşme ihtimalini de azalttı. Mavi Akım'ın hayata geçmesiyle Türkiye doğalgazda yüzde 65 oranında Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte doğalgazda OPEC oluşturmayı hedefleyen Rusya, Putin dönemi ile birlikte önemli adımlar attı. Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı anlaşmalar ile bu cumhuriyetlerin kaynaklarının Rusya üzerinden pazara ulaştırılması hususunda gelişmeler kaydetti. Böylece Türkiye ve AB'nin alternatif hatlarını destekleyecek kaynakları da kontrolü altına almış oldu. Yani şu an Nabucco gibi projeler faaliyete geçse bile Türkmenistan ve Kazakistan'ın hem Rusya üzerinden geçen hatları hem de alternatif hatları destekleyecek enerji üretimi bulunmamaktadır.<sup>46</sup>

Sovyetlerin dağılmasından bu yana geçen zamanda Türkiye, İran ve Rusya'nın korkularını haklı çıkaracak, sahip olduğu konum ve Hazar çevresindeki cumhuriyetler ile tarihsel bağları kullanarak bölgede atılımlar gerçekleştirme yolunda, bir başarı gösterememiştir. 1990'lı yıllarda bölgede önemli bir güç olma potansiyeli haline gelen Türkiye; dönemin yöneticilerinin "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" tarzı söylemlerine rağmen bu söylemleri gerçekleştirme yolunda önemli gelişmeler elde edememiştir. Diğer taraftan bu tarz söylemler diğer ülkeler tarafından Turancı bir yaklaşım olarak algılanmıştır. Dolayısıyla Rusya ve İran gibi bölge devletlerinin hedefleri arasında bu birliği gerçekleştirmeme yolları yer almıştır. Elçibey'e karşı gerçekleştirilen darbe hareketinde de Türk Dünyası arasında bir birliğin oluşmasını engelleme düşüncesinin etkisi olmuştur.<sup>47</sup>

Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri üzerindeki etkinliği uzun sürmedi. Kısa bir sürede Türkiye'nin başlangıçta beklediği gibi bölgenin lideri konuma gelemeyeceği anlaşıldı. 1990'lı yılların ortalarından itibaren kültürel bağlar yerine devletler arası çıkarlar ikili ilişkilerde ön plana çıktı.<sup>48</sup> Ayrıca Süleyman Demirel ve Özal gibi devlet adamlarının başlangıçta büyük söylemleri ile başlayan Türkiye'nin bölge politikaları daha sonraki hükümetler ve yöneticiler tarafından devam ettirilmedi. Türkiye çoğu zaman dış politikada önceliği AB ve ABD'ye vermiştir.<sup>49</sup> Türkiye'nin bu durumu Türk cumhuriyetlerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Kazakistan lideri Nazarbayev bazı söylemlerinde Özal ve Demirel'i aradığını belirterek Türkiye'nin bölgeye daha fazla ilgi göstermesi gerektiğini vurgulamıştır.<sup>50</sup>

<sup>46</sup> F. Akkan, "Putin'den Batı'ya Bir Enerji Çalımı Daha", *Zaman*, 13.05.2007;

<sup>47</sup> Peimani, a.g.e., s.50 vd.; M.Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası", *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara 2005, s.103.

<sup>48</sup> D. Satpayev, "Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi" *Avrasya Dosyası*, C.7, S.4, Ankara 2001-2002, s.122.

<sup>49</sup> Satpayev, a.g.m., s.122.

<sup>50</sup> E. Pazarıcı, "Nazarbayev'den Sitem", *Akşam Gazetesi*, 10.06.2001; Belokrenitsky, a.g.m., 1102.

### İran:

Sovyet dönemi sonrası oluşan ortamda dikkat çeken ülkelerden biri de İran'dı. Bu yeni döneme İran, özellikle ABD'nin kendisine uyguladığı tecrit politikasından kurtulma umuduyla bakıyordu. Ancak hem devlet yapısı, hem de Şii oluşu ve tabii ki de ABD'nin tutumu nedeniyle İran bölgede istediğini elde edemeyen ülkeler arasında yer aldı.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Hazar çevresi; Rusya, İran ve Türkiye-arasındaki jeopolitik çekişmenin odağı oldu. 1992'nin başından itibaren bu üç güç Trans-Kafkasya ve Orta Asya'da büyük bir nüfuz mücadelesine girişmişlerdir. İran, Kafkasya ve Orta Asya'ya hem umut hem de korku ile bakmıştır. Bir yandan bölge uluslararası planda yalnızlık içinde bırakılan İran'a doldurmayı arzu ettiği bir güç boşluğu sunmuştur. Özellikle Tahran, Ermenistan ve Azerbaycan ile güçlü bağlar kurmayı ve böylece bölgedeki baş rakibi Türkiye'nin Orta Asya'nın Müslüman cumhuriyetlerine kendi nüfuzunu yaymasını engellemeyi ummuştur. Diğer yandan Tahran, Azerbaycan'daki gelişmelerin İran'ın kuzeybatısında ikamet eden 20 milyona yakın Azerbaycan Türkü arasında ayrılıkçı duyguların artmasına neden olabileceğinden korkmuştur. Böylece Transkafkasya ve Orta Asya'ya yönelik İran politikası nüfuzunu yayma ve güvenlik ve toprak bütünlüğünü devam ettirme arasında bir denge kurmaya çalışmıştır.<sup>51</sup>

İran, 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan beri Rusya'nın özellikle Hazar Denizi üzerindeki hakimiyetini kabullenmiş bir görünüm sergilemekteydi. Sovyet döneminde yapılan anlaşmalar da bu durumu sürdürmüştür. İran, Hazar'a kıyısı olmasına rağmen denizde Sovyet Rusya devrinde etkili olamamıştır. 1991'de sonra ise İran kuzeyinde meydana gelen yeni durumu bir fırsat olarak görmüştür. İslam devriminden sonra İslami yapısıyla ön planda olan İran'ın bu yapısını kuzeydeki komşu devletlere de yayması gibi bir ihtimal söz konusuydu. İran bu görevi tarihte gerçekleştirmişti. Türkistan'a İslamiyet İran üzerinden yayılmıştı. Fakat 20. yüzyılın sonundaki şartlar geçmiştiki gibi İran'ın kültürel bir köprü olması için elverişli değildi. Yeni cumhuriyetlerin nüfusunun önemli bir oranı Müslüman olmasına rağmen İran'ın Şii olması nedeniyle bu yapıyı politikalarında kullanarak bölgede nüfuz elde etmesi mümkün olamamıştır. Çünkü Hazar çevresindeki cumhuriyetlerden Azerbaycan dışındakiler Sünni bir yapıya sahiptir. Azerbaycan'da ise İran için farklı bir engel mevcuttur. İran'ın kuzeyindeki nüfusun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin vatandaşları ile akraba olması ve Kuzey Azerbaycan ile İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan Türklerinin birleşme ihtimalleri İran için ciddi bir sorundu. Bu nedenle İran, Azerbaycan'a her zaman temkinli yaklaşmıştır. Özellikle Elçibey iktidarı döneminde ise Azerbaycan'ı kendisi için önemli bir tehdit olarak görmüştür. Elçibey iktidarının Türkçü politikalar izlemesi ve bu dönemde Türkiye'de dile

<sup>51</sup> Croissant, a.g.m., s.25.

getirilen Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası düşüncesi Rusya gibi İran'ı oldukça tedirgin etmiştir.<sup>52</sup>

İran hem Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının kullanımı ve işletilmesinde söz sahibi olmak istiyor hem de Azerbaycan'ın denizin imkânlarından yararlanarak zengin bir ülke olmasını istemiyor. Eğer Azerbaycan zengin ve güçlü bir ülke olursa İran'ın bütünlüğü tehlikeye düşebilir. Güney Azerbaycan'daki Türkler ile Kuzey Azerbaycan'ın birleşme ihtimalleri artabilir.

2001 Temmuz ayında ise Hazar'ın güneyinde ciddi anlamda gerginlikler yaşandı. Önce Türkmenistan ile Azerbaycan arasında petrol sahalarının kime ait olduğu konusunda Nota savaşları yaşandı. Arkasından Azerbaycan ile yaptığı anlaşma sonucunda Hazar'ın güneyinde petrol araması yapan BP' ye ait gemilerin İran savaş gemileri tarafından taciz edilmesi olayı yaşandı. Böylece ilk defa Hazar krizinde askeri unsurlar da devreye girmiş oldu.<sup>53</sup> Haydar Aliyev dönemi ile birlikte İran ile olan ilişkiler Elçibey dönemine göre daha düzelmişti. Ancak bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli sorunlar arasında Hazar Denizi'nin statüsü ve Hazar petrollerinin işletilmesi sorunu oldu. 2001 yılında bu sorun iki ülke arasında geçici bir krize neden oldu. 23 Temmuz 2001 tarihinde İran'a ait bir savaş gemisinin Hazar'da Azerbaycan için çalışan iki petrol gemisini tehdit etmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerildi.<sup>54</sup>

İran, Türkmenistan ile olan ilişkilerinde de kayda değer bir başarı elde edememiştir. Yeni bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, İran'ın İslamist politikalarının etkisi altına girmek istememiştir. Ayrıca İran ile olan ilişkilerinde Rusya'yı rahatsız etmemeye de özen göstermiştir.<sup>55</sup> İran ile Türkmenistan arasındaki ortak nokta ise Hazar'ın güneyini paylaşmaları ve denizin statüsü konusunda Azerbaycan ile sorunlar yaşamalarıdır.

Aslında Hazar'da temel sorun ne çevre ile ilgili olanlardır ne de denizin statüsü ile ilgili olan sorunlardır. Hazar'da temel bölgedeki enerji kaynaklarının paylaşımı ve Rusya ve İran'ın Türkiye ve ABD gibi batılı devletlerin bölgede nüfuz sahibi olmalarını istememeleridir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Azerbaycan'ın yaptığı Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen anlaşmadan sonra Rusya'nın statü problemini uluslararası boyutta gündeme getirmiş olmasına rağmen, 1996 yılından itibaren Hazar petrollerinin kendisine ait Novorossisk limanına aktarılmasını garantiledikten sonra politika değişikliğine gidip deniz tabanının bölünmesi konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile anlaşmasıdır. Rusya

<sup>52</sup> Elçibey, iktidara gelmeden önce Birleşik Azerbaycan fikrini dile getirmişti. Bkz. N.Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara 2001, s.249; Gürses, **a.g.m.**, s.255; Y. N. Zinin-A.V. Maleshenko,

"Azerbaijan", **Central Asia and the Caucasus After the Soviet Union**, Florida 1994, s.112; Peimani, **a.g.e.**, s.52.

<sup>53</sup> S.Kohen, "Hazar Huzursuz", **Milliyet Gazetesi**, 14.08.2001; Yalçinkaya, **a.g.e.**, s.226; "Bakü ile Aşkabat'ın Arasına 'Hazar' Girdi" **Hürriyet Gazetesi**, 17.08.2001.

<sup>54</sup> "ABD'den İran İle Olan Anlaşmazlığında Azerbaycan'a Destek" **Milliyet Gazetesi**, 15.08.2001; D. Frantz, "Iran and Azerbaijan Argue Over Caspian's Riches", **www.nytimes.com**, 30.08.2001.

<sup>55</sup> A. Frischenschlager, "Siyasi ve Ekonomik Bağımsızlık Yolundaki Türkmenistan," **Avrasya Etüdleri**, Cilt 2, Sayı 3, Ankara 1995, s.41-42.

başlangıçta denizin milli sektörlere bölünmesine Azerbaycan ve Kazakistan'ın ABD'nin öncülük ettiği batılı şirketlerle anlaşma yapması ile bölgedeki nüfuzunu kaybetme düşüncesiyle karşı çıkmaktaydı. Ayrıca Türkiye ile Rusya arasında yaşanan petrolün Rus limanları ile mi yoksa Türkiye limanları aracılığıyla dünya pazarına ulaştırılacağı rekabeti de Rusya'nın tutumunda önemli rol oynamıştır.<sup>56</sup> İran'da benzer durum söz konusudur Asrın Anlaşması'na dâhil edilmeyen İran daha sonra Şah Deniz projesinde yer alarak aslında Azerbaycan'ın Hazar üzerinde yaptığı faaliyetleri onaylamış oluyordu. Ancak ABD'nin tutumları yüzünden Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi ve transferinde söz sahibi olamayan İran, Hazar'ın statüsü konusunda sorun çıkarmaya devam etmektedir.<sup>57</sup>

### Rusya:

Sovyetler Birliğinin yaklaşan dağılmasından dış dünyanın haberdar olduğundan daha az haberdar olan Rus halkı, neredeyse iki hafta içinde, artık kıtalar ötesi bir imparatorluğun sahibi olmadıklarının, Rusya'nın sınırlarının Kafkasya bölgesinde 1800'lerin başındaki haline, Orta Asya'da 1800'lerin ortalarındaki haline, Batı sınırlarının yaklaşık 1600'lerdeki haline gerilediğinin farkına vardılar.<sup>58</sup>

Yeni dönemde Rusya ve Orta Doğu arasında stratejik bir kara köprüsü olan bölgede Moskova, yüzyıllardır var olan nüfuzunu, iki tarihi rakibi olan İran ve Türkiye aleyhine devam ettirmeye çalışmıştır. Kısa bir bocalama döneminden sonra Rusya, 1992 yılının sonundan itibaren eski Sovyetler Birliği devletlerinin kendi nüfuz alanı olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Rusya'da "Yakın Çevre" doktrini olarak bilinen politika doğrultusunda Moskova kendisini eski Sovyet cumhuriyetlerinde barış ve istikrarın tek garantörü olarak algılamıştır. Nüfuz mücadelesinin temel faktörü ise petroldür.<sup>59</sup>

Rus yöneticiler, Sovyetler Birliğinin dağılmasını BDT ile telafi etmeye çalıştılar. Bundan sonraki dönemde Rusya, BDT'yi diğer cumhuriyetler üzerinde bir nüfuz kurma aracı olarak kullanmaya çalıştı. Ancak Sovyetlerin dağılması diğer cumhuriyetler kadar Rusya'yı da özellikle ekonomik yönden etkilemişti. Bu nedenle Rusya her ne kadar eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerindeki nüfuzunu devam ettirmeye çalışmışsa da ilk dönemde pek etkili olamadı.

Sovyet imparatorluğunun çöküşü ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Türkistan'daki cumhuriyetlerin yöneticilerinin temel sorunlarından birisi ülke güvenliğinin sağlanması idi. Eski Sovyet topraklarında tekrar nüfuz

<sup>56</sup> "How to Divide the Second Kuwait", *Pravda*, 23.08.2004; N. Nassibli, "Azerbaijan's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", *Perception*, Volume 4, Number 4, December 1999-February 2000, s.3; A. Bilici, "Petrolü, Doğalgazı ve Havyarı Var Statüsü Yok", *Aksiyon*, 30.05.1998, s.43.

<sup>57</sup> İran, Azerbaycan petrolünün işletilmesi için oluşturulan konsorsiyumda yer almak için Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR'ın hissesinden pay almak istemiştir. Ancak ABD'nin karşı çıkmasıyla bu girişim gerçekleşmemiştir. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.02-06.02.1995; Nassibli, *a.g.m.*, s.4; N.Nassibli, "Iran's Caspian Policy" *Central Asia-Caucasus Analyst*, (<http://www.cacianalyst.org/>) February 10, 2003.

<sup>58</sup> Z. Brezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul 2005, s.129.

<sup>59</sup> Croissant, *a.g.m.*, s.26; Belokrenitsky, *a.g.m.*, s.1106 vd.

sahibi olmak isteyen Rusya bu durumdan yararlanmak istedi. BDT'yi de bu amaçla kullanmaya çalıştı. Yeni devletler askeri alandaki açıklarını kapatmak için Rusya ile işbirliği anlaşmaları da yaptılar. Tacikistan örneğinde olduğu gibi Rusya her fırsattan yararlanmış, ülkelerin güvenliğini sağlamak bahanesiyle bölgede askeri olarak var olmaya çalışmıştır.<sup>60</sup>

Sovyet sonrası bölgede kurulan devletlerin birçoğu da tekrar Rusya'nın nüfuz alanına girmemek ya da bu alandan kurtulmak için kendilerine ortaklar aramaktadırlar. Bunun en iyi örneklerinden birisi Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu GUUAM'dır. Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna Azerbaycan ve Moldova'nın oluşturduğu ve adını bu devletlerin İngilizce baş harflerinden alan grup BDT içinde de Rusya karşıtı bir oluşum olarak algılanmaktadır.

Hazar çevresinde önemli ölçüde Türk nüfusu yer almasına rağmen önce Çarlık Rusyası, daha sonra da Sovyet Rusya tarafından işgal edilen Türkistan ve Kafkasya'da hala Rus etkisi devam etmektedir. Rusya Federasyonu bu durumu kullanmak istemektedir. Özellikle Putin dönemi ile birlikte Moskova, tekrar Türkistan ve Kafkasya'da hakim konuma gelme yönünde politikalar izlemeye başladı. Fakat özellikle Hazar'ın doğusundaki Türk Cumhuriyetleri üzerinde nüfuz sahibi olmak isteyen sadece Rusya değildi. Çin, Japonya, Hindistan gibi devletlerin yanı sıra Pakistan ve Afganistan kaynaklı radikal İslam hareketleri Türkistan sahasında etkili olmaktadır.<sup>61</sup>

Sovyetlerin çöküşünden sonra yaşanan kısa bir bocalamadan sonra Rusya, tekrar Hazar çevresinde nüfuzunu güçlendirme yolunda politikalar uygulamaya başladı. Bunların başında ise Kafkaslara yönelik olanlar gelmektedir. Karadeniz ve Kafkasların özel konumu sebebiyle Rusya, Kafkasya'yı ve dolayısı ile Karadeniz'e çıkış noktasını elinde tutmaya özen göstermektedir. Kafkasya, Rus ekonomisi için tam anlamıyla bir hammadde kaynağıdır. Kuzey Kafkasya'da bulunan Çeçenistan, Dağıstan gibi özerk cumhuriyetler önemli petrol sahalarıdır. Güney Kafkasya'daki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sahip olduğu petrol yatakları da Rusya'nın ilgi alanındadır. Petrol ve doğalgaz rezervleri açısından Rusya için önem arz etmesinin yanında, Hazar petrollerinin batıya ulaştırılmasında düşünülen muhtemel boru hatlarının üzerinde yer alması sebebiyle de Kafkasya, Rusya için paha biçilmez değerdedir.

Putin dönemi ile birlikte Kafkasya politikasını yenileyen ve sertleştiren Rusya, dünyaya Kafkasya'nın nüfuz alanı olduğunu tekrar vurgulamaya başlamıştır. Kafkasya'daki tarihi, siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarının karşısındaki tehlikeleri ve bu çıkarlarını tehdit eden Batı'nın ve Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Rusya Federasyonu, Kafkasya'yı etki alanında tutabilmek için müttefiki olan Ermenistan'dan, bölgedeki

<sup>60</sup> V. YA. Belokrenitsky, "Russia and Greater Central Asia", *Asian Survey*, Vol. 34, No. 12, University of California Press, Dec. 1994, s. 1096-1097.

<sup>61</sup> A. Cohen, "U.S. Foreign Policy Interests and Human Rights in Central Asia", [www.heritage.org](http://www.heritage.org), 18.07.2001; Ditrych, *a.g.m.*, s.5 vd.

etnik çatışmalardan yararlanmaktadır. Aynı zamanda Çin ve İran ile ilişkilerini geliştirmektedir. Kafkasya, Rusya'nın jeopolitik ve ekonomik menfaatleri açısından son derece hassas bir bölgedir. Stratejik nedenlerin dışında bölgenin ekonomik önemi de büyüktür. Her şeyden önce, Kafkasya, Rus ekonomisi için önemli miktarda ham madde kaynağıdır. Hazar petrollerinin batıya ulaştırılmasında düşünülen boru hatlarının üzerinde yer alması nedeniyle de Kafkasya, Rusya için büyük değer taşımaktadır.<sup>62</sup>

Rusya Federasyonu'nun, Kafkasya'ya yönelik müdahaleleri açısından, ilk sırayı Gürcistan almaktadır. Nitekim Rusya'nın çeşitli şekillerde desteklediği Gürcistan'da ayrılıkçı etnik hareketler sonucu Şevardnadze yönetimi, 1993 yılı sonunda BDT'ye girmeyi kabul etmek zorunda kalmış ve Rusya ile bir askeri işbirliği anlaşması imzalamıştır. Rusya Federasyonu'nun, Ermenistan ve Gürcistan'daki kazançları, Azerbaycan'a baskılarını arttırmasını kolaylaştırmıştır. Rusya'nın, Azerbaycan'da da benzer politikalar izlediğini görmekteyiz. Azerbaycan'da da Yukarı Karabağ sorununu kullanmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'da gerçekleşen darbelerde Rusya'nın etkisi olduğu görüşü yaygındır. Karabağ sorunun çözümünde Rusya'dan destek almayan Azerbaycan yönetimi ise yönünü tekrar Batıya çevirmiştir. Aliyev'in Azerbaycan'daki Rus etkisini azaltma yönündeki çabalarına karşılık Rusya, Aliyev'i devirmek için Aralık 1994 ve Mart 1995 tarihlerinde iki darbe girişiminde bulunmuş, aynı zamanda Azerbaycan'a karşı Hazar'ın hukuki statüsü konusunu baskı aracı olarak kullanmıştır.<sup>63</sup>

Rusya Hazar çevresindeki enerji kaynakları konusunda aktif bir politika izlemektedir. Rus petrol firmaları bölgedeki bütün konsorsiyumlarda yer almakla kalmamış, aynı zamanda enerji nakil hatları konusunda Rus yönetimi çeşitli alternatifler geliştirmiştir. Örneğin Bakü-Novorossisk hattına yeniden işlerlik kazandırma isteği, 1996'da birinci Çeçenistan savaşının sonuçlandırılmasında ve Grozni'yle ham petrolün geçişine ilişkin mali müzakerelerde temel etken olmuştur. Aynı zamanda tek bir Avrasya koridoru fikrini çürütmeye çalışan Rusya, coğrafi ölçeği genişletebilmek için öneri sayılarını da arttırmıştır. Kuzey Kazakistan - Novorossisk boru hatlarının tamamlanmasına ek olarak Ankara'yla Rus doğal gazının Gürcistan üzerinden veya Karadeniz'in altından Türkiye'ye ulaştırılması konusunda da çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Rusya, Yunanistan'la Balkan boru hatları projesi konusunda işbirliği yapmaktadır.<sup>64</sup>

Türkistan ve Kafkasya'daki nüfuzunu korumak ve arttırmak isteyen Rusya, Çin ile benzer sorunları yaşamaktadır. Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bir çok etnik grubun yer alması, bunlar arasında Türk ve Müslümanların önemli yer tutması Rusya'nın istikrarını koruması açısından önemli bir sorundur. 1990'lı

<sup>62</sup> Kona, a.g.m.; Hunginton, a.g.e., s.443; "Putin Warns Against Attacks on Iran" <http://www.chinadaily.com>, 17.10.2007; İlhan, a.g.e., s.16.

<sup>63</sup> Kona, a.g.m.; Mikail, a.g.e., s.118; Tanrısever, a.g.m., s.56 vd.; "Caspian Oil and Quicksand", [www.nytimes.com](http://www.nytimes.com), 04.08.1997; Gömeç, a.g.m., s.125.

<sup>64</sup> Kona, a.g.m.; Mikail, a.g.e., s.118; Tanrısever, a.g.m., s.50; J. Greenwald, "Black Gold Rush", <http://www.time.com/time/magazine>, 04.07.1994.

yıllarda su yüzüne çıkan ve hala devam eden Çeçenistan sorunu Rusya'nın bu durumunun en belirgin örneklerindedir. Rusya'nın bu nüfus yapısı ülkede istikrarın sağlanmasını engellemek isteyen güçler için önemli bir kozdur. Özellikle Çeçenistan'ın Hazar enerji kaynaklarının transfer güzergâhında yer alması Hazar çevresi Türk cumhuriyetleri ve Gürcistan kadar olmasa da Rusya'da istikrarın sağlanması ya da korunmasının dolaylı ya da doğrudan Hazar enerji kaynakları ile ilgili olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda Rusya'da Çeçenistan, Dağıstan bölgelerinde ortaya çıkan radikal İslam hareketleri nedeniyle Çin ile ortak kaderi paylaşmaktadır.<sup>65</sup> Rusya, Hazar'ın doğusundaki politikalarını, Sovyet döneminde ekonomi ve ulaşım gibi bir çok yönden kendisine bağladığı Türk cumhuriyetlerinin bu durumunu devam ettirme üzerine oluşturmaktadır. Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını taşıyacak hatların kendi topraklarından geçmesi yönünde çalışmalar yapmaktadır. Bunu yaparken, her ne kadar ABD'ye karşı Çin ile aynı safta görünse de Çin'in enerji konusunda etkili olmasını da engellemeye çalışmaktadır.

Rusya ile Kazakistan ilişkilerindeki belki de en önemli konu enerji ve Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılmasıdır. Kazakistan bu konuda da Rusya'nın çıkarlarına ters hareket etmemeye çalışmaktadır. Çin ile yapılan boru hattı sonucunda Rus tarafının rahatsızlık duyması gibi konularla ilgili olarak Nazarbayev, RIA Novosti'ye verdiği demeçte "Rusya ile Kazakistan'ın enerji pazarında stratejik ve doğal ortak olduğunu söyledi. Kazakistan'ın Hazar petrolerini Rusya üzerinden boru hattıyla pazarladığını vurgulayan Nazarbayev iki ülkenin Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunda da ortak olduğuna dikkat çekti. Ayrıca Nazarbayev, Çin ile yapılan Atasu-Alashankou boru hattı anlaşmasının sadece Kazakistan için değil Rusya için de önemli olduğunu, bu proje ile Rusya'nın Batı Sibirya petrolerinin de Çin'e gönderilebileceğini söyledi."<sup>66</sup> Nazarbayev, Rusya ile olan bu bağlarına rağmen dış politikada ve enerji konusunda alternatifler de aramaktadır. Tek yönlü bir politika uygulamamaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi yaptığı boru hatları anlaşmalarıdır. Rusya ve Çin ile yaptığı anlaşmanın yanı sıra 2005 yılında BTC'ye katılım anlaşması yaptı. Böylece Çin, ABD, Rusya ve AB ülkeleri gibi önemli ülkelerle işbirliği yapmış oldu.<sup>67</sup>

Rusya BDT dışında Şanghay İşbirliği Örgütü gibi oluşumlarla bölgedeki nüfuzunu korumaya çalışmaktadır. 26 Nisan 1996'da Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla oluşturulan forum, özellikle 11 Eylül 2001'den sonraki dönemde hem bölgesel güvenlik politikalarında hem de geniş çaplı ekonomik işbirliklerinde önemli bir örgüt haline geldi.<sup>68</sup> Başta Şanghay Beşlisi olarak da anılan grup 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşunu gerçekleştiren anlaşmayı imzaladılar. Örgüt

<sup>65</sup> Cohen, a.g.m.; Mikail, a.g.e., s.113.

<sup>66</sup> "Kazakhstan Sees Russia as Partner on Energy Market – Nazarbayev", RIA Novosti, 07.06.2007.

<sup>67</sup> "Nazarbayev İle Söyleşi", www.tasam.org, 23.04.2007.

<sup>68</sup> S. Ogan, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 4, Ankara 2002, s.145; M.K. Kozibaev-S.F.Majitov, "Kazakistan Cumhuriyeti", *Türkler*, C.19, Ankara 2002, s.332.

bölgede ABD'nin rakipleri arasında yer almaktadır. 2005 yılında Astana'da gerçekleştirilen liderler toplantısından sonra yapılan açıklamada, Afganistan'daki fiili operasyonların sona erdiğini bu yüzden ABD'nin bölgedeki askeri güçlerini çekmesi gerektiğine dair ortak bir açıklama yapıldı.<sup>69</sup>

Rusya, ABD'ye karşı politikalarında İran ile de işbirliği yapmaktadır. Rusya, İran'ı nükleer enerji konusunda desteklemektedir. Ayrıca ABD'nin İran'a askeri bir müdahalede bulunması ihtimali Rusya tarafından hoş karşılanmamaktadır. Ekim 2007 Hazar'a kıyısı olan devletlerin Tahran'da yaptığı zirvede bu durum Rus lider Putin tarafından dile getirilmiştir.<sup>70</sup>

### **Avrupa Birliği:**

AB ülkeleri bölgeye enerji kaynakları açısından bir alternatif olarak bakmaktadır. AB, üyelerinin artan enerji ihtiyacını karşılamak için kendisine alternatifler aramaktadır. Ortadoğu'nun sorunlu bir bölge olması nedeniyle AB için Hazar enerji kaynakları önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde petrol ve doğalgaz ithalatında ilk sıralarda yer almaktadır. 2030 yılında AB'nin enerji ihtiyacının %70'ni ithal eden bir konuma gelmesi beklenmektedir. Günümüzde ithalatın büyük bir kısmı Rusya, Kuzey Afrika, Basra Körfezi ve Nijerya'dan sağlanmaktadır. Bu nedenle AB farklı alternatifleri değerlendirmek istemektedir. Hazar enerji kaynakları bunların başında yer almaktadır. AB ekonomi, insan hakları ve teknik alanlarla ilgili politikalarla Hazar çevresinde etkili olmaya çalışmaktadır. ABD gibi siyasi olarak bölgede etkin olmamakla birlikte, enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılıkları sürekli arttığından, AB ülkeleri Rusya'nın Hazar çevresinde etkinliğini azaltma yolunda politika izleyen ABD ile zaman zaman işbirliği yapmaktadır. Örneğin 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin Afganistan harekâtını desteklemişlerdir. Bu hareket görünüşte terörizme karşı yapılmış bir operasyon olarak addedilse de daha önce bahsettiğimiz gibi ABD için enerji kaynakları ve nakil hatlarının güvenliği de ön planda yer almaktadır.<sup>71</sup>

AB, Sovyet sonrasında ortaya çıkan ülkelerdeki reform hareketlerini desteklemektedir. Bölgede teknik destekler, demokrasi ve insan hakları gibi konularla etkin gibi gözükse de alternatif ulaşım ve enerji nakil hatları gibi projelerle AB gelecekteki ihtiyaçlarını karşılama yolunda adımlar atmaktadır.<sup>72</sup>

### **Çin:**

Çin'in Türkistan dolayısıyla Hazar Havzası politikalarında Doğu Türkistan'ın konumu önemli bir unsurdur. Burada yaşayan Müslüman Uygur

<sup>69</sup> S. İdiz, "Orta Asya Ülkeleri Moskova ve Pekin'e Yöneliyor", *Milliyet Gazetesi*, 07.07.2005; Kozibaev-Majitov; *a.g.m.*, s.332.

<sup>70</sup> N. Fathi - C. J. Chivers, "In Iran, Putin Warns Against Military Action", [www.nytimes.com](http://www.nytimes.com), 17.01. 2007.

<sup>71</sup> *European Security Strategy*, Brussels 2003, s.2 vd.

<sup>72</sup> F. Hüseyinov, "Avrupa Birliği ve Azerbaycan", *Avrasya Etüdler*, Sayı 19, Ankara 2001, s.65; Yalçınkaya, *a.g.e.*, s.244 vd.

Türkleri çeşitli İslami hareketlerin hedefleri arasında yer almaktadır. Bölgenin aynı zamanda Müslüman Kazak ve Kırgız Türkleri ile komşu olması Çin açısından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Bu nedenle başlangıçta Çin, Kazakistan ve Kırgızistan'a karşı temkinli yaklaşmaktaydı. 1996'dan itibaren ise Şanghay İşbirliği örgütünün temelini oluşturan işbirliği ve sınır güvenliği anlaşmaları ile güvensizlik yerini işbirliğine bıraktı. Ancak Doğu Türkistan sadece sahip olduğu Müslüman Türk nüfusu ile değil burada petrol alanlarının yer alması, Çin'in nükleer denemeler yapması nedeniyle de önemli aynı zamanda sorunlu bir bölgedir.<sup>73</sup>

Son dönemde ekonomide yüzde 9 gibi önemli bir büyüme sağlayan Çin'in ilgi alanına, artan enerji ihtiyacı nedeniyle Hazar'ın petrol ve doğalgazı girmektedir. 2005 yılında açılan Atasu-Alashankou boru hattıyla Çin bu konuda ilk adımını atmıştır. Başlangıçta Kazakistan ile anlaşmalar gerçekleştiren Çin, Özbekistan ve Türkmenistan'ın doğalgaz kaynaklarından da Kazakistan üzerinden geçecek bir boru hattıyla yararlanmak istemektedir.<sup>74</sup> Çin ile Kazakistan arasındaki ticari ilişkiler tarihi yollar aracılığı ile yapılmaktadır. Özellikle son dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça yoğundur. Almatı-Urumçi- Pekin demir yolunun açılışı, iki ülke arasındaki sınırların ticarete açılışı, serbest ekonomik bölgelerin oluşumu Kazak topraklarında sınır ticari bölgelerinin oluşumu ticari faaliyetleri yoğunlaştırdı. 1994'te Çin, BDT dışında Kazakistan ile ticaret yapan ülkeler arasında birinci sırada yer aldı.<sup>75</sup>

Çin bölgede gerçekleştirdiği atılımlarla ABD'nin önemli rakibi oldu. ABD ile olan rekabette Çin de Rusya gibi Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kullanmayı hedeflemektedir.<sup>76</sup> Şanghay İşbirliği Örgütü üye devletler arasında ekonomik alanda işbirliğini geliştirmenin yanı sıra radikal İslam tehlikesine karşı birlikte mücadele edilmesini ve karşılıklı sınırların güvenliğinin sağlanmasını hedeflemektedir.<sup>77</sup> Şanghay örgütü sadece bölgesel bir örgüt olarak ortaya çıkmamıştır. Aslında bu örgüt Hazar çevresindeki rekabetin bir ürünüdür. Rusya ve Çin gibi iki gücün ABD ve Batı'nın bölgedeki etkinliğine karşı yaptıkları bir hamledir. 1996 yılında Çin, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya; Şanghay Beşlisi'ni oluşturdular. 2001 yılında gruba Özbekistan'ın da katılımıyla örgüt Şanghay İşbirliği Örgütü haline geldi. Başta üye ülkelerin sınır güvenliğini sağlamak içi kurulmuş olan örgüt daha sonraki dönemde daha geniş bir işbirliği örgütü haline gelmiştir. Son dönemde İran, Hindistan ve Moğolistan gibi devletlerin gözlemci konumuyla örgütün toplantılarına katılımıyla birlikte bu

<sup>73</sup> Cohen, **a.g.m.**; M.Aydın, "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya", **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara 2005, s.72 vd.

<sup>74</sup> A. Cohen, "The Dragon Looks West", **www.heritage.org**, 07.09.2007; G. Sitnyansky, "Turkmenistan Reaches Out for Gas to China", **RIA Novosti**, 06.04.2006; M. Yermukanov, "Kazak-Chinese Pipeline", **Central Asia-Caucasus Analyst**, (<http://www.cacianalyst.org/>), Vol. 7 No 1, 11 .01.2006, s.15; G.R. Capisani, **The Handbook Of Central Asia**, New York 2000, s.11-12; M. Aydın, "Çin'in...", s.74-75.

<sup>75</sup> Capisani, **a.g.e.**, s.12.

<sup>76</sup> Cohen, "The Dragon..".

<sup>77</sup> Cohen, **a.g.m.**; Sidorov, **a.g.m.**

oluşum siyasi alanda da dikkatleri üzerine çekmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü gerçekleştirdiği faaliyetlerle bölgede ABD etkisini azaltma yönünde çalışan bir örgüt haline geldiğini göstermektedir. Hem askeri, hem siyasi alanda etkili olmaya çalışmaktadır.<sup>78</sup> ABD, Afganistan'a yaptığı operasyonlarında Özbekistan'ın güneyini üs olarak kullanıyordu. Ancak 2005 yılında Özbek yönetimi ABD'den askerlerini çekmesini istedi. Şanghay İşbirliği Örgütü de ABD'den Orta Asya'yı boşaltmak için bir takvim belirlemesini istedi.<sup>79</sup> Bu örnekler Hazar Havzası'ndaki harekâtlarında NATO'yu kullanan ABD'ye karşı Varşova Pakti'ndan sonra bu tarzda bir oluşumun meydana gelmekte olduğunu göstermektedir.

### Japonya:

Japonya son yıllara kadar Asya'daki enerji tüketim oranında ön sıralarda yer alıyordu. Ancak Çin ve Hindistan'ın gerçekleştirdiği atılımlar bu durumu değiştirmeye başlamıştır. Bu nedenle Sovyetlerin dağılması Japonya için de bir fırsat olarak görülmüştür. Petrol ihracatının büyük bir kısmını Orta Doğu'daki petrol merkezlerinden yapan Japonya bu bölgeye olan bağımlılığını azaltmak için Hazar çevresi enerji kaynaklarına yönelmek istedi. Japonya ekonomik yardımlar ve işbirlikleri ile Hazar çevresinde var olmaya çalışmaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan gibi cumhuriyetlere krediler vermiştir. Ayrıca bölgenin yeniden demir yolları inşası gibi bölgedeki yeniden yapılanma projelerinde yer almaktadır.<sup>80</sup> Japonya 2004 yılına kadar bölgede genelde sağlık, eğitim ve ekonomi konularındaki yardımlarla var oldu. 2004 yılından itibaren ise Japonya bu Türkistan'daki ülkelerle terörizm, uyuşturucu trafiğini engelleme ve enerji alanında işbirliği yapma konusunda projelere yönelmektedir.<sup>81</sup>

Japonya enerji alanında da bölgede yatırımlar yapmıştır. Japonya hükümeti tarafından desteklenen İnpex şirketi Kazakistan'daki petrol kaynağının % 8.33 payına sahiptir. İtochu ve İnpex şirketleri Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı için oluşturulan konsorsiyumda yer almıştır. Ayrıca Japon Uluslararası İşbirliği Bankası 2004 senesinde Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı projesi için 580 milyon ABD doları kredi vermiştir. 1993'te Japonya'nın Orta Asya ülkelerine belirlediği yatırım her ülkeye 100 milyon ABD doları idi. 1998'de bu miktar her ülkeye 300 milyon dolar olarak arttırılmıştır.<sup>82</sup> Görüldüğü üzere Japonya siyasi faaliyetlerde olmasa da ekonomik alanlarda yaptığı girişimlerle Hazar enerji kaynaklarından yararlanma yolunda adımlar atmaktadır.

<sup>78</sup> Cohen, **a.g.m.**

<sup>79</sup> B. Pannier, "Summit Shows Growing Interest in Shanghai Cooperation Organization", <http://www.rferl.org>, 16.08.2007.

<sup>80</sup> Belokrenitsky, **a.g.m.**, s.1105; İlhan, **a.g.e.**, s.54-55.

<sup>81</sup> [www.jica.go.jp/english/countries/cac/index.html](http://www.jica.go.jp/english/countries/cac/index.html), 10.02.08.

<sup>82</sup> S. Kıdrayeva, "Japonya'nın Orta Asya Siyaseti", <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=265>, 14.01.2008.

## SONUÇ

Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni düzende stratejik açıdan önemli bölgelerin başında Hazar çevresi yer almıştır. Bölge hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de coğrafi konumuyla hassas bir saha olarak dikkati çekmiştir. Hazar'daki enerji kaynaklarının önemli bir kısmına sahip olan Türk cumhuriyetleri, Rusya, İran ve Çin gibi ülkelere komşu olmanın yanı sıra 2001'den sonra Afganistan'a ABD'nin yerleşmesi ile uluslararası alanda daha da önem sahibi olmuşlardır. Ancak uluslararası alanda yaşanan rekabetler ve bu cumhuriyetlerinin alt yapı yetersizlikleri nedeniyle Türk cumhuriyetleri sahip oldukları imkânlardan yeteri kadar yararlanamamaktadırlar. Yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, bölgedeki enerji kaynaklarının ve devletlerin gelecekteki durumunu da yerel faktörlerden çok uluslararası alanda yaşanan gelişmeler belirlemeye devam edecektir.

## KAYNAKÇA

- “ABD, Moskova-Tiflis Geriliminden Endişe Ediyor”, **Zaman Gazetesi**, 25.08.2002.
- “ABD'den İran İle Olan Anlaşmazlığında Azerbaycan'a Destek” **Milliyet Gazetesi**, 15.08.2001
- Akkan, F., “Putin'den Batı'ya Bir Enerji Çalımını Daha”, **Zaman Gazetesi**, 13.05.2007.
- Alpargu, M. “Güvenlik Boyutunda Türkiye Azerbaycan İlişkileri” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 3, Ankara, 2004.
- Aydın, M., “Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara 2005.
- Aydın, M., , “Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara 2005.
- Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Terörizm, Örgütlü Suçlar ve Diğer Önemli Suçlara İlişkin Anlaşma ([www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr)).
- Babayev, M. Y., “Azerabijan's Oil History”, **Azerbaijan International**, (<http://www.azer.com/>), Summer 2002.
- “Bakü ile Aşkabat'ın Arasına 'Hazar' Girdi” **Hürriyet Gazetesi**, 17.08.2001.
- “Bakü Ceyhan'a Çeçen Gölgesi” **Cumhuriyet Gazetesi**, 01.01. 2000

- Başlamış, C., “Çerñişev’den Bakü’ye Hırsızlık Suçlaması” **Milliyet Gazetesi**, 05.10.1994.
- Belokrenitsky, V. YA., “Russia and Greater Central Asia”, **Asian Survey**, Vol. 34, No. 12, University of California Pres, Dec. 1994.
- Beşiroğlu, R., “Bakü’de Darbe Girişimi” **Milliyet Gazetesi**, 05.10.1994.
- Bilici, A., “Petrolü, Doğalgazı ve Havyarı Var Statüsü Yok”, **Aksiyon**, 30.05.1998.
- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ([www.un.org](http://www.un.org))**.
- Blank, S., “Russia’s Move In Central Asia”, **Central Asia - Caucasus Analyst**, (<http://www.cacianalyst.org/>), 07 May 2003.
- Bohr, A., “A Failed Coup After All? November 2002”, **Central Asia - Caucasus Analyst**, (<http://www.cacianalyst.org/>), 18June 2003.
- Brezinski, Z., **Büyük Satranç Tahtası**, Çev. Yelda Türedi, İstanbul 2005.
- Cabbarlı, H., “Hazar’ın Hukuku Statüsü”, <http://www.azsam.org>, 12.05.2006.
- Cafersoy, N., **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara 2001.
- Capisani, G.R., **The Handbook Of Central Asia**, New York 2000.
- “Caspian Oil and Quicksand”, [www.nytimes.com](http://www.nytimes.com), 04.08.1997.
- “Caspian Sea Region: Regional Conflicts” [www.eia.doe.gov](http://www.eia.doe.gov), July 2002.
- “Caspian States to Hold Summit”, **Tehran Times**, 07.07.2007.
- Chivers, C. J., “Seeking a Path in Democracy’s Dead End”, [www.nytimes.com](http://www.nytimes.com), 03.02.2008.
- Cohen, A., “Advancing Amerincan Interest in Central Asia”, <http://www.heritage.org>, 17. 01. 2007.
- Cohen, A., “U.S. Foreign Policy Interests and Human Rights in Central Asia”, [www.heritage.org](http://www.heritage.org), 18.07.2001.
- Cohen, A., “The Dragon Looks West”, [www.heritage.org](http://www.heritage.org), 07.09.2007.
- Croissant, C. M.-M. P.Crossant, “Hazar Denizi Statüsü Sorunu”, **Avrasya Etüdleri**, C.3, S. 4, Ankara 1996-1997.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 05.02-06.02.1995
- “Çeçenler Büyük Savaşa Hazırlanıyor” **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.01.2000.
- Demirtaş, S., “Demirel’den Kritik Ziyaret” **Cumhuriyet Gazetesi**, 14.01. 2000.
- Demirtaş, S., “Kafkas Paktı Kuruluyor” **Cumhuriyet Gazetesi**, 16.01.2000.

- Ditrych, O., “New Threats in Central Asia and the Caucasus and European Security”, **Association for International Affairs**, (www.amo.cz), 11/2006.
- Dugin, A., **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. V. İmanov, İstanbul 2003.
- Eralp, Y., “Amerika’nın Hindistan’a Rüşveti”, **Tercüman Gazetesi**, 27.07.2005.
- Ertan, F., “Yine Sonuç Yok”, **Zaman Gazetesi**, 06.07.2007.
- Ertan, F., “Pankisi Vadisi”, **Zaman Gazetesi**, 01.03.2002.
- “Ethnic Conflicts in Russia Become Larger and Bloodier with Every Year”, **www.pravda.ru**, 10.10.2007.
- European Security Strategy**, Brussels 2003.
- Fathi, N.- C. J. Chivers, “In Iran, Putin Warns Against Military Action”, **www.nytimes.com**, 17.01. 2007.
- Frantz, D., “Iran and Azerbaijan Argue Over Caspian's Riches”, **www.nytimes.com**, 30.08.2001.
- Frischenschlager, A., “Siyasi ve Ekonomik Bağımsızlık Yolundaki Türkmenistan,” **Avrasya Etüdleri**, Cilt 2, Sayı 3, Ankara 1995.
- “Georgia and Russia - Doomed to Conflict”, **RIA Novosti**, 20.08.2007.
- Gömeç, S., **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara 1999.
- Gömeç, S., “ Türkiye -Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1/1, Fall 2007.
- “Gözler Kafkasya’da”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 04.02.1995.
- Grammaticus, D., “Georgia's Forgotten Conflict”, **http://news.bbc.co.uk/**, 03.07.2003.
- Greenwald, J., “ Black Gold Rush”, **http://www.time.com/time/magazine**, 04.07.1994.
- Gunfire Reported in South Ossetia-Georgia Conflict Zone”, **http://en.rian.ru/world /20070630/68097710.html**, 30.06.2007.
- Gündoğdu, A., “Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Arka Planı” **Yeni Türkiye**, Sayı 15, Ankara 1997.
- Gürses, E., “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası**, C.7, S.1, Ankara 2001.
- Harrigan, S., “Moscow Again Plans Wider War in Dagestan”, **www.cnn.com**, 19.08.1999.
- Haslet, M., “Central Asia's Rocky Democracy” **http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/2148692.stm**, 24.07.2002.

- Hayit, B., **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, 3.Baskı, Ankara 2004.
- “How to Divide the Second Kuwait”, **Pravda**, 23.08.2004.
- Huntington, S.P., **Medeniyetler Çatışması**, Çev. M. Turhan, Y.Z. C. Soydemir, İstanbul 2006.
- Hüseynov, F., “Avrupa Birliği ve Azerbaycan”, **Avrasya Etüdler**, Sayı 19, Ankara 2001.
- İdiz, S., “Orta Asya Ülkeleri Moskova ve Pekin’e Yöneliyor”, **Milliyet Gazetesi**, 07.07.2005.
- İlhan, S., **Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği**, Ankara, 1999.
- Karadağ, R., **Petrol Fırtınası**, 5. Baskı, İstanbul 1991.
- Karagül, İ., “Amerika-Rusya-Hindistan İttifakı ve Pakistan’ın Kaderi”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 25.04.2002.
- “Kazakhstan Sees Russia as Partner on Energy Market – Nazarbayev”, **RIA Novosti**, 07.06.2007.
- Kıdıralyeva, S., “Japonya'nın Orta Asya Siyaseti”, <http://www.usakgundem.com>, 14.01.2008.
- Kohen, S., “Azeri Krizi ve Türkiye” **Milliyet Gazetesi**, 07.10.1994.
- Kohen, S., “Hazar Huzursuz”, **Milliyet Gazetesi**, 14.08.2001.
- Kona, G. G., “Kafkasya Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler: Bölgesel ve Global Aktörlerin Bölgeye Etkisi”, [www.turksam.org](http://www.turksam.org), 26.11.2007.
- Kozibaev, M.K. -S.F.Majitov, “Kazakistan Cumhuriyeti”, **Türkler**, C.19, Ankara 2002.
- Marco Polo, **Dünyanın Hikaye Edilişi**, Çev. İ. Ergüden, İstanbul 2003.
- Mehdiyoun, K., “Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea”, **The American Journal of International Law**, Vol. 94, No.1, Jan. 2000.
- Melville, A.-T.Shakleina, **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts And Realities**, Central European University Pres 2005.
- Mikail, E.H., **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası**, İstanbul 2007.
- “Milli Təhlükəsizlik Naziri Eldar Mahmudovun "Caspian Energy"-ə Verdiyü Müsahibə” [http://www.mns.gov.az/musahibe\\_8\\_az.html](http://www.mns.gov.az/musahibe_8_az.html), 12.05.2007.
- Morningstar, R., “The New Great Game”, [www.spiegel.de/international/0,1518,469857,00.html](http://www.spiegel.de/international/0,1518,469857,00.html), 05.03.2007.
- Nassibli, N., “Azerabijan’s Geopolitics and Oil Pipeline Issue”, **Perception**, Volume 4, Number 4, December 1999-February 2000.

- Nassibli, N., “İran's Caspian Policy” **Central Asia-Caucasus Analyst**, (<http://www.cacianalyst.org/>) February 10, 2003.
- Nazarbayev, N., **Kritik On Yıl**, Çevr. S. Arıkan- F. Arıkan, Ankara 2003.
- “Nazarbayev İle Söyleşi”, **www.tasam.org**, 23.04.2007.
- Nissman , D., “Kürtler, Ruslar ve Boru Hattı” **Avrasya Etüdleri**, Cilt 2, Sayı11, Ankara 1995.
- Nugman, G., “Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı 13, Ankara 1998.
- Ogan, S., “Türkmenbaşı'nın Ölümünden Sonra Türkmenistan”, **http://www.turksam.org.tr** 21.12.2006.
- Ogan, S., “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkiler,” **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 4, Ankara 2002.
- Olcott, M.B., **Kazakhstan**, Washington D.C., 2002.
- Olcott, M.B., **Central Asia's New States**, Washington D.C. 2005.
- Öke, M. K., “Dış Türkler” **Türkiye Gazetesi**, 05.03.1990.
- Özfatura M.N., “Azerbaycan'ı Rusya Karıştırıyor” **Türkiye Gazetesi**,08.10.1994.
- Pannier, B., “Summit Shows Growing Interest in Shanghai Cooperation Organization”, **http://www.rferl.org**, 16.08.2007.
- “Pankisi Krizi Tırmanıyor”, **Radikal Gazetesi**, 04.08.2002.
- Pazarcı, E., “Nazarbayev'den Sitem”, **Akşam Gazetesi**, 10.06.2001.
- “Putin Warns Against Attacks on Iran” **http://www.chinadaily.com**, 17.10.2007.
- Peimani, H., **Regional Security and the Future of Central Asia**, London 1998.
- “Qaffarov, T., **Azerbaycan Respublikası**, Bakı 2001.
- “Regions and Territories: Dagestan”, **http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country\_profiles**, 30.10.2007.
- Roy, O., **Yeni Orta Asya**, (çev. M. Moralı), İstanbul, 2000.
- Satpayev, D., “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi” **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 4, Ankara 2001-2002.
- Saidazimova, G., “Central Asia: Banned Islamic Group Hizb ut- Tahrir Continues to Gain Members”, **http://www.rferl.org**, 10.08.2007.
- Sidorov, O., “Islamic Factor in Central Asia: Hypothetic or Real Danger?” **www.gazeta.kz**, 05.04.2006.

- Sitnyansky, G., “Turkmenistan Reaches Out for Gas to China”, **RIA Novosti**, 06.04.2006.
- Specter, M., “Russian Forces Move Into Rebel Region” [www.nytimes.com](http://www.nytimes.com), 12.12.1994.
- “Speech at the Opening of the Second Caspian Summit”, <http://www.kremlin.ru>, 16.10.2007.
- Talu, S. ,“Azerbaycan’da Siyaset, Menfaat Ve Terör Üçgeni”, <http://www.turksam.org/tr>, 31.05.2007.
- Tanrısever, O.F., “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya-Kafkasya Politikası”, **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara 2005.
- Tavkul, U., **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya**, İstanbul 2002.
- The Natioanal Security Strategy of the United State of America**, White House 2002.
- The Natioanal Security Strategy of the United State of America**, White House 2006.
- “Türkmençay Müqavilesi” , [http://www.azerbaijan.az/arj\\_opener.html](http://www.azerbaijan.az/arj_opener.html), 12.06.2007.
- “Türkmenistan Karışık”, **Radikal Gazetesi**, 23.12.2006.
- [www.jica.go.jp/english/countries/cac/index.html](http://www.jica.go.jp/english/countries/cac/index.html), 10.02.08.
- Yalçinkaya, A., **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler**, Ankara 2006.
- Yaman, E., “Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası” **Avrasya Etüdleri**, Sayı 23, Ankara 200.
- Yermukanov. M., “Kazak-Chinese Pipeline ” **Central Asia-Caucasus Analyst**, (<http://www.cacianalyst.org/>), Vol. 7 No 1, 11 .01.2006.
- Zinin Y. N., -A.V. Mareshenko, “Azerbaijan”, **Central Asia and the Caucasus After the Soviet Union**, Florida 1994.